

De stående bygninger

Bygningsarkæologiske undersøgelser i Viborg gråbrødrekloster

Af Bianca Breum, Martin Risvig, Morten Larsen og Hans Krongaard Kristensen

1. Indledning

Nord for den centrale klostergård, der bestod af tre fløje, som sammen med kirken har omgivet en lukket fratergård, har der ligget en række bygninger. Heraf er et par rimeligt bevaret, andre stærkt ombygget, og andre kun kendt gennem arkæologiske udgravninger. Ikke alene er de forskellige bygninger opført til forskellig tid, det blev også klart ved undersøgelserne, at nogle af bygningerne indeholder flere faser. Hovedparten, men ikke alle faser i disse bygninger, kan indpasses i en relativ kronologi. Det er dog de færreste, der kan dateres mere præcist.

Bygningsbeskrivelserne bygger på en blanding af oplysninger fra restaureringen 1976-77, den samtidige udgravning, enkelte nyere udgravninger og ikke mindst nutidige iagttagelser i det eksisterende murværk.¹

Vi vil begynde med de arkæologiske undersøgelser (fig. 1-2). Den væsentligste blev iværksat i september 1976, efter at anlæggelsen af en ny kloakledning blev stoppet af de antikvariske myndigheder, fordi en gravemaskine havde fjernet en lang række store kampesten fra fundamentet til den nedrevne del af bygning G. Til gengæld måtte man under udgravningen døje med den gamle kloakledning, der først kunne fjernes, når den nye var lagt, og som ses tydeligt på fotos og opmålinger. Da udgravningen blev videreført ud i strædet nord for klosterbygningen, blev den yderligere vanskeliggjort af overraskende mange ledninger (se fig. 3).

2. Bygning D

Den ældste bygning i gråbrødrekompleksets nordlige del er et hus (kaldet bygning D), som har strakt sig nordpå tværs over det smalle stræde nord for de bevarede klosterbygninger og ind på nabogrunden mod nord, Sct. Mogens Gade 18B. Bygningen er funderet ganske dybt med overkant på fundamentstenene 3 m under den nuværende overflade. Det må afspejle et ganske andet terræn end det, som man ser i dag, selv om det nederste af murværket kan have været jorddækket fra begyndelsen.

Den påviste del af bygningen omfatter murværk fra husets østside, sydøsthjørnet og fundamentsten fra vestmuren (fig. 3). Fundamentet består af mellemstore kampesten. Murværket er opført af mørkerøde sten i formatet: 8 x 12-12,5 x 25,5-27,5 cm, 10 skifter udgør 100 cm. Munkestenene har en grov overflade med spor efter nedpresning i formningskassen. Stenene er overvejende oplagt i et uregelmæssigt munkeskifte med en del overskydende løbere. Efter 11 skifter munkesten er der indlagt et højt skifte af veltilhuggede, men utvivlsomt genanvendte granitkvadre (med højde på 32-39 cm). Over kvadrene afdækkes op til 10 skifter munkestensmurværk lagt i uregelmæssigt munkeskifte (fig. 4). Muren er opført i fuld mur, og tykkelsen er målt til 75 cm. Der er benyttet forholdsvis tynde fuger, der foroven har en fri skråfugning. Ud fra placeringen af et delvis ødelagt fun-

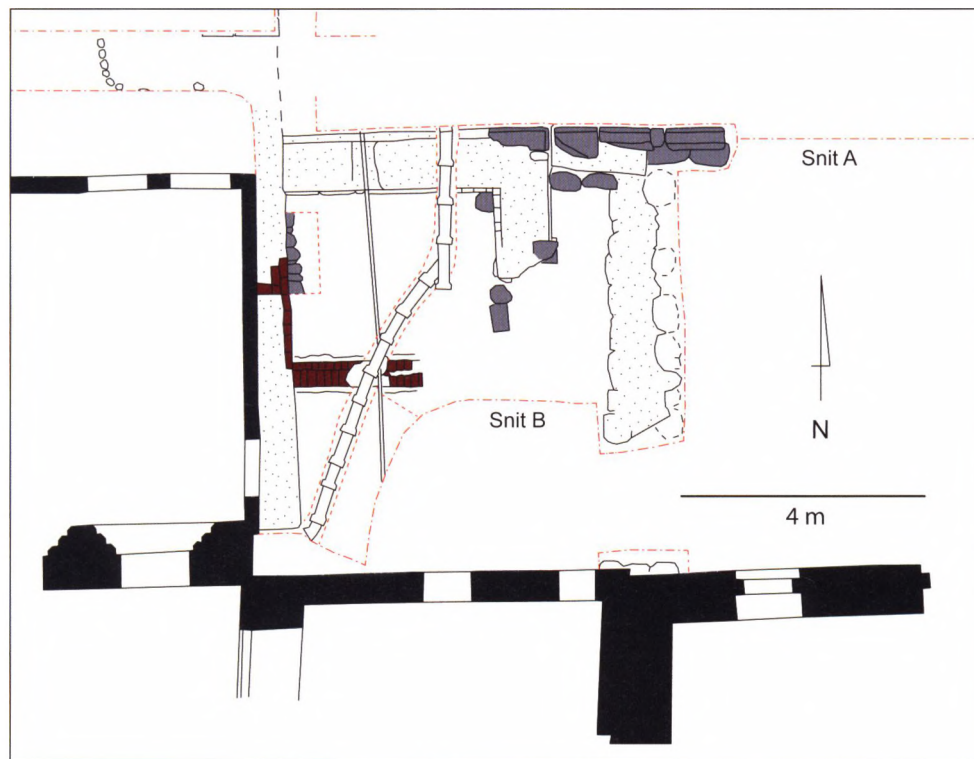
Fig. 1. Udgravningsfeltet nord for de bevarede klosterbygninger set ovenfra. Nord er opad. Foto: HKK 1976.

dament længere mod vest i strædet, kan man anslå husets bredde til 7,5 m udvendig (fig. 5).² Der var ikke bevaret murværk på fundamentet i vest.

Mellem 3,0 og 4,3 m fra sydøsthjørnet var der en kvaderstenssat åbning i bygningens østmur. De kvaderopbyggede vanger var mindst 1 m høje (fig. 6). Stikket over åbningen var ødelagt af for mange ledninger af forskellig art, der var ført gennem strædet.

Det var ikke praktisk muligt, at gå dybere i udgravningen, men formodentlig er åbningen lavet til et vandløb, der kom fra Sct. Hans Port – det højeste sted i den middelalderlige by – og som har løbet gennem Lille Sct. Hans Gade, videre gennem strædet og ned til Viborg Nørresø. Det kan ud fra vores nuværende viden ikke afgøres, hvorfor man har ønsket at lægge en bygning på tværs af dette vandløb.³

Fig. 2. Plan af udgravningsfeltet nord for de bevarede klosterbygninger. Opmåling: HKK 1976.

Bygning D er vanskelig at datere; men den er tydeligvis ældre end bygning C, som igen er ældre end bygning G, så huset må høre til blandt de stratigrafisk ældste i klosterkomplekset. Der indgår en del genanvendte granitkvadre i bygningen, og det må så til gengæld indebære, at huset først kan være rejst efter, at en kvaderstenskirke er ombygget, og der er blevet kvadre tilovers. Bygning D er således næppe ældre end grundlæggelsen af franciskanerklostret i 1235. Bygning D tilhørte formentlig den del af klostret, som Christian III kort efter Reformationen havde foræret til borgmester Jasper Simensen.

3. Bygning C

På et tidspunkt blev sydøsthjørnet på bygning D indbygget i et nyt hus (bygning C) således, at et par meter af ydersiden på bygning D's østmur kom til at fungere som indersiden i bygning C. I forlængelse af østmuren i bygning D opførtes en mur i retningen nord-syd, som dannede den fortsatte vestmur i bygning C (fig. 7). Muren blev funderet betydeligt højere end bygning D og var ikke i forbandt med denne. På indersiden blev der forneden sat en række veltil-dannede granitkvadre på en bindig sokkel over et fundament af forholdsvis små kampesten. Muren var

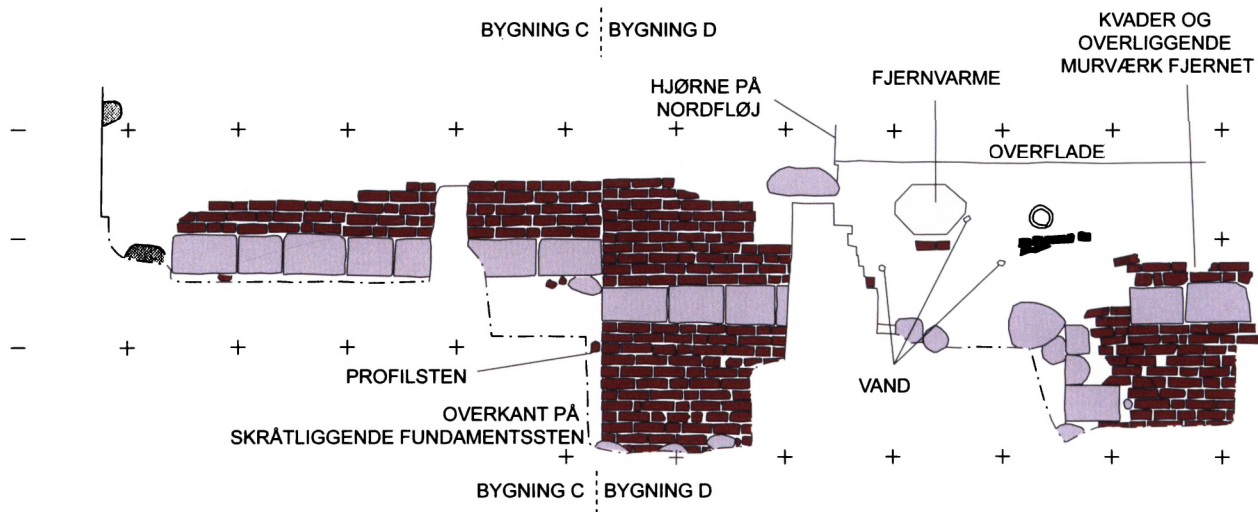

Fig. 3. Opstalt af murværket på østsiden af bygning D. I venstre side ses murværket i bygning C. Opmåling: HKK1976, retegning MI. 2018.

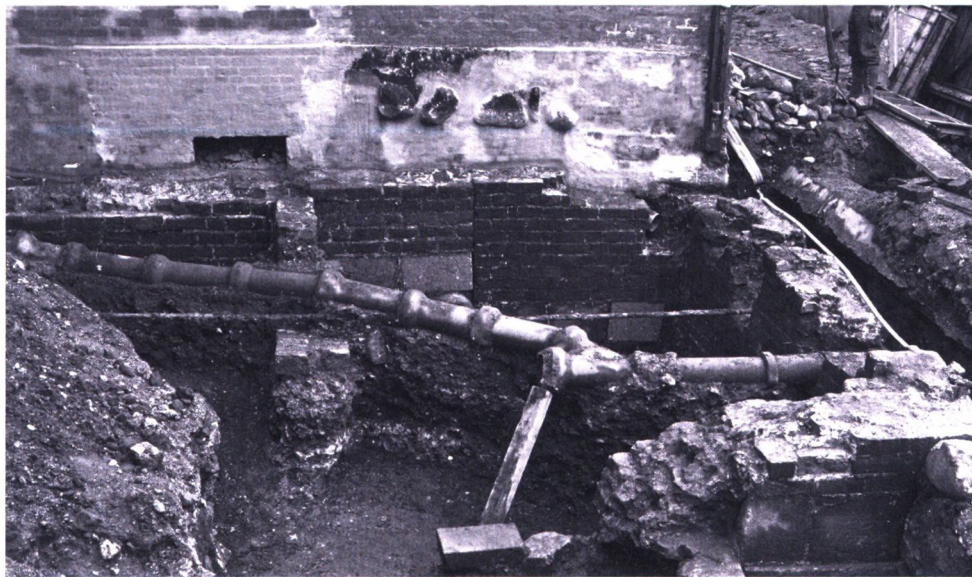

Fig. 4. Udsnit af udgravningen i 1976. I baggrunden ses sydøsthjørnet af bygning D, og til venstre indersiden af vestmuren til bygning C. I forgrunden rester af denne bygnings østmur. Foto: Erik Levin Nielsen 1976.

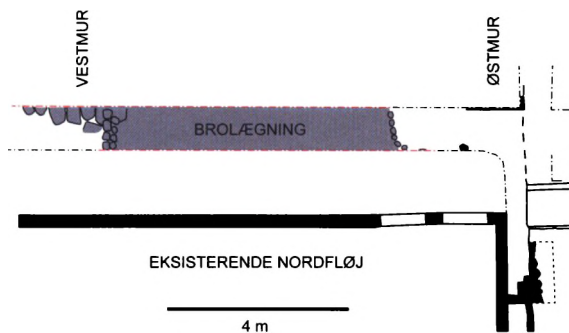

Fig. 5. Plan af udgravning på langs gennem strædet nord for de bevarede klosterbygninger. Til højre ses åbningen i bygning G's østmur, til venstre rester af et nord-syd orienteret fundament på tværs af strædet. Opmåling: Mogens Vedsø 1985, rentegning MI. 2018.

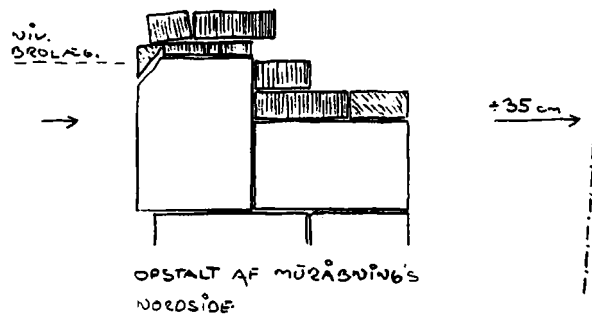

Fig. 6. Opstalt af nordre vange ved den dybliggende åbning i bygning D's østmur. Opmåling: Mogens Vedsø 1985.

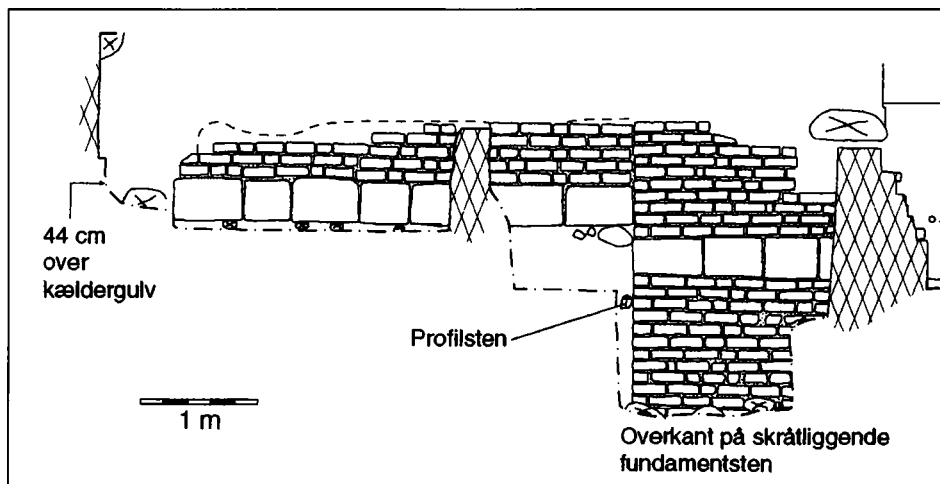

Fig. 7. Opstalt af indersiden af bygning C's vestmur. Til højre ses lidt af sydøsthjørnet af bygning D og i snit nordgavlen på bygning C. Opmåling: HKK 1976.

opbygget i munkeskifte af røde og velbrændte teglsten i formatet 8-9 x 12-12,5 x 25-28. Der er bevaret op til fem skifter tegl over kvaderstenssoklen. Fugerne er brede. Murtykkelsen er ca. 70 cm (72 cm mod nord 68 i syd). Muren kunne følges over en længde på 4 m

og var så afbrudt 65 cm før den afbrudte vestmur på bygning G. Ud over afbrydelsen blev undersøgelsen også hindret af et kloakrør, der her var ført igennem til gårdspladsen. Det blev derfor ikke afklaret, hvordan den spinkle mur i bygning C har forholdt sig til

Fig. 8. Det indre af bygning C set fra syd. I venstre side ses syd-østhjørnet af bygning D, hvoraf et par meter indgår i bygning C. I forgrunden ses rester af en let skillevæg. Foto: Erik Levin Nielsen 1976.

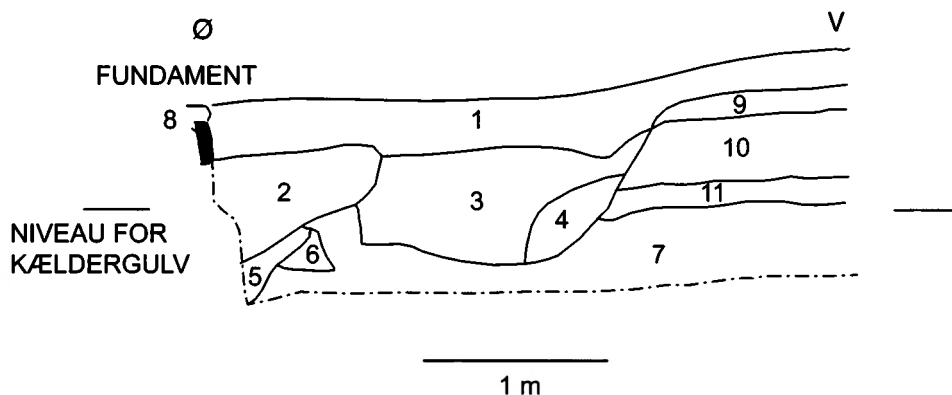

Fig. 9. Sydprofil i snit B. 1) Nedgravning til langsgående vandør. 2) Kalkmørtel og store teglbrokker. Fundamentsgrøft for fundament 8. 3) Muld indeholdende trækul og store teglbrokker. Opgravet fundamentsforløb til østmuren i bygning C. 4) Mørtelsmulder. Opgravet fundamentsforløb. 5) Mørtelsmulder med enkelte teglbrokker. 6) Findelt kalk – måske kalkkule. 7) Muld med små stumpere af tegl og mørtel samt sodpartikler. 8) Fundament til østmuren i bygning C. 9) Kraftigt lerlag påvist over et større område. Antagelig underlag for et teglgulv i bygning C. 10) Blandet fyldlag. 11) Kalklag med overliggende trækulszone. Måske kalkbrændingsplads. Opmåling: HKK & Erik Levin Nielsen 1976, rentegning ML 2018.

den på dette sted 100 cm brede vestmur i bygning G. Sidstnævnte mur fortsætter i princippet retningen mod syd, men dog i en betydelig forskudt vinkel.

I udgravningsfeltet i 1976 indgik også bygning C's nordgavl og lidt af østmuren. Af østmuren var dog kun de nordligste par meter bevaret (fig. 8). Længere mod syd var både murværk og fundamenter fjernet – formentlig til genbrug i den nye østmur (fig. 9). De to murstræk var opført i forbandt i nordøsthjørnet, hvorimod der ikke var forbandt mellem nordgavlen og det ældre murværk fra bygning D. Faktisk var der i den øverste del af det bevarede murværk en sprække på 6 cm mellem de to bygningsdele. Der er lidt forskel på vestmuren og så gavl og østmur, men dog så mange ligheder, at alle dele må opfattes som samtidige. Både nordgavl og østmur var funderet ca. 80 cm lavere end vestmuren i bygningen, hvilket hænger sammen med det faldende terræn.

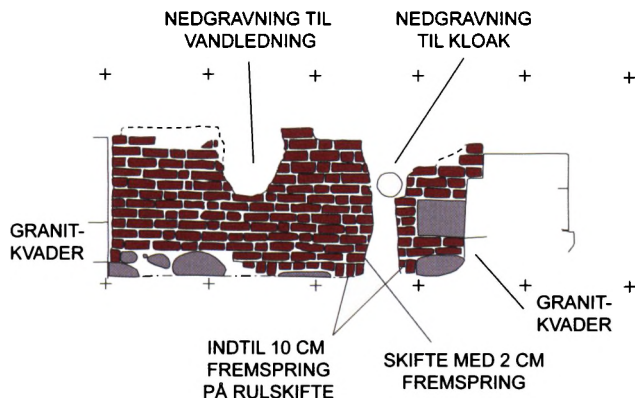

Fig. 10. Opstalt af indersiden af nordgavlen på bygning C. Opmåling: HKK 1976, retegning ML 2018.

Indersiden af nordmuren havde ikke et skifte granitkvadre over soklen, kun et enkelt op mod østmuren, hvor kvaderen var placeret over to munkestensskifter (fig. 10). Derimod var der et skifte med granitkvadre i østmuren både ind- og udvendig direkte over fundamentet. Muren var i øvrigt opbygget af velbrændte ensartede munkesten i formatet 8-9 x 12-12,5 x 25,5 cm – 10 skifter udgør ca. 96 cm. På østmurens yderside var der vekslende røde og grågule skifter, mens der kun var røde sten på indersiderne (fig. 11). Fugerne var ret tykke (op til 1,5 cm) og forneden kendetegnet ved skråfugning med fremspring oven til. I de øvre skifter var der spor efter ridsfugning. Nordgavlen havde en tykkelse på 80 cm, hvilket også gælder for østmurens øvre del, hvor dog den nederste meter var 100 cm bred. Ca. 2 m fra nordøsthjørnet var der en fremspringende kvader i fundamentet, der tolkes som hørende til et fremspring om-

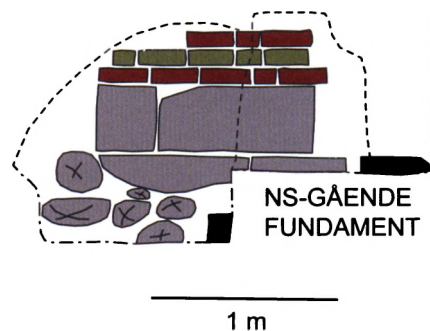

Fig. 11. Opstalt af ydersiden af østmuren på bygning C. De bevarede skifter havde vekslende farver – henholdsvis rød og gul. Opmåling: HKK 1976, retegning ML 2018.

kring den nordligste vange til en dør. Umiddelbart syd for dette fremspring begynder den omfattende nedbrydning af fundamentet.

På tværs af bygningen påvistes en spinkel skillevæg af en hel stens bredde (se fig. 8). Over et brokkefyldt fundament var det nederste lag munkesten lagt som et rulskifte sat i ler. Det øverste bevarede lag tegl var dog lagt i mørtel. Der blev ikke fundet noget gulv, men et kompakt lerlag opfattes som underlag for et teglstensgulv (se fig. 9). Derimod var der store mængder af nedbrydningsmaterialet, hvoriblandt der var

en del tagpander og en profileret teglsten af højgotisk form. På grund af den ret spinkle nordmur er det ikke givet, at bygningen havde mere end et stokværk, selv om de grundmurede klosterbygninger oftest havde to stokværk.

Erik Levin Nielsen har fremsat en hypotese om, at afslutningen på bygning C skal findes syd for den stadig stående nord-syd orienterede bygning G, og som blev udgravet af Charles Christensen i 1935.⁴ Denne bygningsdel har i lighed med resterne mod nord et meget dybt udgangspunkt for murværket, og murene

Fig. 12. Udgravningsfeltet set fra nordøst. I forgrunden fundamenter til bygning G. Til højre ses genbrugte sokkelkvadre udnyttet til stræbepillen og det ekstra parti af nordgavlen. Foto: Erik Levin Nielsen 1976.

blev indvendig rejst på en bindig sokkel af granitkvadre.⁵ Østmuren har samme placering og flugt i forhold til østmuren i bygning G, og bygningsdelen må være nedbrudt, da denne fløj blev opført. Hypotesen blev senere godtaget af Hans Krongaard Kristensen.⁶ Det er dog klart, at der i givet fald ville være tale om en langstrakt, ret smal bygning, hvis eksistens man godt kan være skeptisk overfor. Desværre gravede Charles Christensen kun inde i bygningen, så vi kender ikke murtykkelsen eller udvendig sokkelhøjde.

Det er vanskeligt at udtale sig nøjere om alderen på bygningen C, som den kendes mod nord. Den er yngre end bygning D og ældre end G. Måske kan den med en bred margen henføres til 1300-tallet.

4. Fundament for bygning G mod nord

Ved udgravningen i 1976 påvistes også fundamenter til den nedrevne nordende af bygning G, og det fremgik, at denne bygning delvis udnyttede rester af

bygning C, mens østmuren var forskudt mod øst (fig. 12). Årsagen til fjernelsen af det meste af østmuren i bygning C, må findes i ønsket om en bredere fløj. Af denne fandtes ved udgravningen mod nord kun fundamenterne. Der var dels tale om en kort fortsættelse af nordgavlen i bygning C, hvor fundamentet fortsatte til en stræbepille og dels fundamentet til en ny østmur, som efter alt at dømme fortsætter under østmuren i bygning G. Fundamentet var dannet af solide kampesten der var nedlagt i mørtel (fig. 13). Bunden af fundamentet var nedgravet i opfyldningslag med tilført ler og nedbrydningsmateriale. Funderingen har næppe været alt for stabil og må utvivlsomt opfattes som årsag til, at denne del af bygningen på et tidspunkt blev revet ned. I det korte fundamentstræk mod nord og i stræbepillen var ydersiden af det øverste bevarede lag sat af genbrugte sokkelkvadre med skråkant af granit.⁷ I øst var den modsvarende stenrække fjernet ved udgrav-

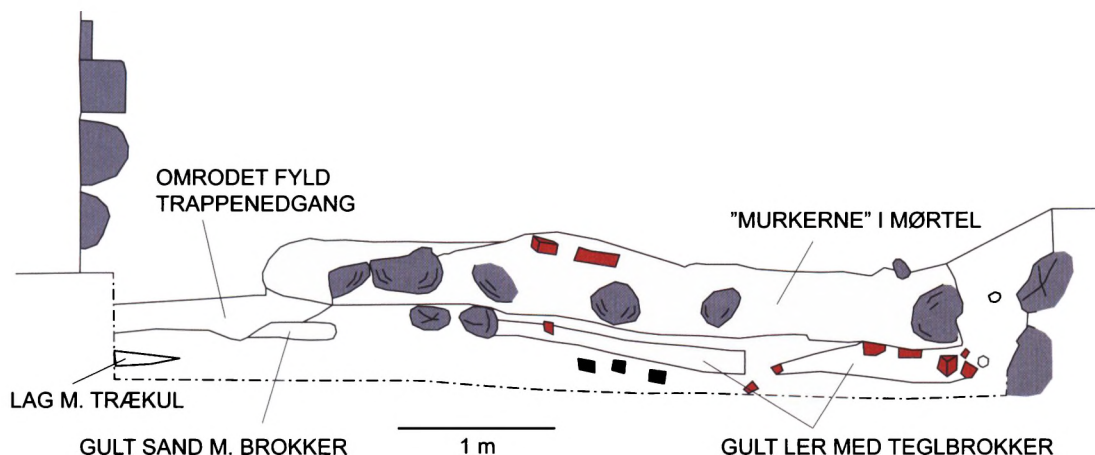

Fig. 13. Opstalt af fundamentet til østmuren i den nedrevne del af bygning G. Opmåling: HKK 1976, rentegning MI. 2018.

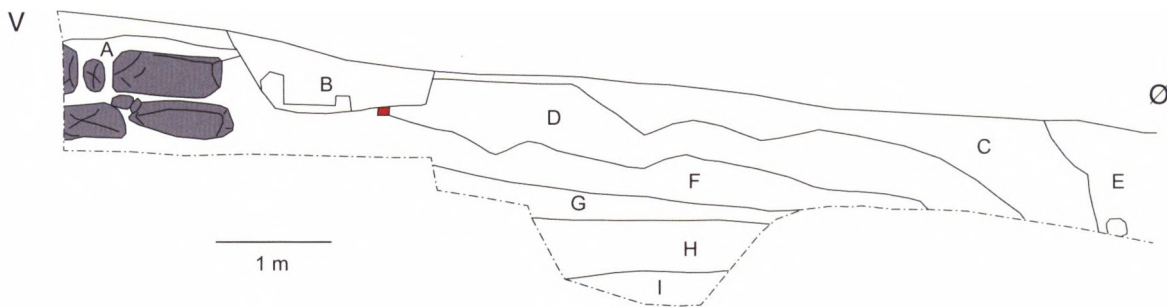

Fig. 14. Nordprofil i felt A. Udgravningen nåede dybt ned uden at træffe undergrund. A) Kalkmørtel. B) Varmekanal med nedgravning. C) Muld med brokker. D) Kompakt brokkelag. E) Nedgravning for kloak. F) Muld med mange små brokker. G) Brunt muld med små teglstumper. H) Sort muld med store teglbrokker og små kalkmørtelpartikler. I) Sort muld med meget kalkmørtel. Opmåling: HKK 1976, rentegning ML 2018.

ning til kloak, men stensporene tydede på utildannede kampesten. Der blev ikke påvist murværk på fundamenterne, men murtykkelsen svarer formentlig til østmuren i bygning G, nemlig 1,2 m. Vurderet ud fra tværsnittet af bygning G's østmur, hvor den er afbrudt mod nord, kunne man godt forestille sig, at der har været nok et lag kampesten oven på det bevarede fundament, før det egentlige murværk begyndte. Det indebærer, at murværket fra østmuren i bygning G er påbegyndt i et betydeligt højere niveau end i forgængerbygningen C, og at gulvniveauet nok har ligget ca. én meter højere end i C. Gulvet var dog ikke bevaret i den nedrevne bygningsdel.

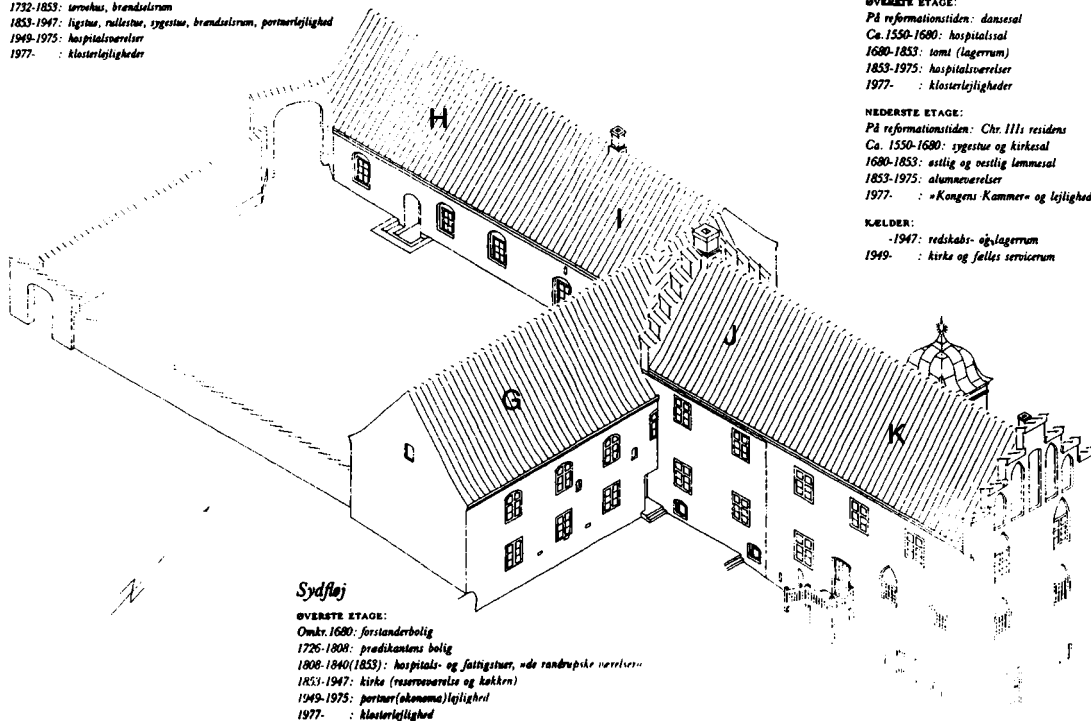
Ved undersøgelsen fulgtes en nygravet kloakgrøft fra fundamentet til bygning G og østover (fig. 14). Trods grøftens stedvis betydelige dybde, fandtes ikke andet end opfyldslag. Det kan således konstateres, at sænkningen nord og øst for klosterbygningerne tidligere har været meget mere markant end nu. Forholdene er på mange måder udvisket, men det ser ud til, at der har forløbet en erosionskløft fra Sct. Hans Port og østover ned til Viborg Nørresø.⁸

5. De stående bygninger

Selv om hovedparten af Viborg Gråbrødre Klosters bygninger i tidens løb forsvandt lidt efter lidt, er der dog endnu bevaret tre fløje, hvori der indgår middelalderligt murværk (fig. 15). Alle bygninger er i tidens løb blevet ombygget, så de kunne anvendes under nye betingelser. En del murværk adskiller sig tydeligt fra middelalderens med andre teglstensformater og skiftegeange. Der er dog i nyere tid foretaget to restaureringer, hvor der er gjort meget ud af genskabe oprindelige træk med munkestensmurværk med god fornemmelse for den stofflige karakter i det middelalderlige murværk. Klostret blev restaureret i 1947-49, hvor bygningerne fik en ny indretning, det tidligere cementpuds blev banket af, og kælderens under den vestlige del af hovedfløjen (bygning J) blev genfundet og genudgravet.⁹ Ligeledes skete der betydelige udbedringer af murværket ved den seneste restaurering i 1976-77. Ved den sidste ombygning blev der foretaget en omhyggelig dokumentation af ændringerne, mens det er betydeligt mere usikkert, hvor omfattende arbejdet var i 1940'erne.

Nordfløj

1732-1853: urvekst, brandsstuen
1853-1947: ligstue, ruststue, sygestue, brandsstuen, portnerlejlighed
1949-1975: hospitalet
1977: : klostertøjhed

Hovedfløj (østfløj)

ØVERSTE ETAGE:
På reformationstiden: dansesal
Ca. 1550-1600: hospitalsal
1600-1853: tomt (lagerrum)
1853-1975: hospitalet
1977: : klostertøjhed

NEDERSTE ETAGE:
På reformationstiden: Chr. III's residens
Ca. 1550-1600: sygestue og kirkesal
1600-1853: østlig og vestlig læmzesal
1853-1975: alumnoverelser
1977: : »Kongens Kammer» og lejlighed

KÆLDER:
-1947: redskabs- og lagerrum
1949: : kirke og fælles serviceum

Sydfløj

ØVERSTE ETAGE:
Omkr. 1600: forstanderbolig
1726-1808: prædikantens bolig
1808-1840 (1853): hospitalet og fattigstue, »de rødtøjede overlever»
1853-1947: kirke (reservoverelse og køkken)
1949-1975: portner(økonom)lejlighed
1977: : klostertøjhed

Fig. 15. Skråprojektion af Gråbrødre Kloster efter restaureringen i 1976-77. Bygningsmassen omfatter denne artikels bygninger G-K. Tegning: E.H.C., Erik Einar Holms tegnestue 1986.

6. Bygning G

Bygning G, der er orienteret nord-syd, er opført nogenlunde i forlængelse af østfløjen (B2), men placeret nord for det centrale anlæg, hvor den dannede østfløj i den ydre gård (Fig. 16, planche 2 & 3). Bygningen er lidt amputeret, således at gavlene i begge ender ikke er oprindelige gavle. Den mod nord er i virkeligheden en oprindelig skillevæg, mens den mod syd vistnok indeholder rester af nordfløjens nordmur, men hovedsagelig

er eftermiddelalderlig – muligvis opført som skillevæg. Mod syd har bygning G været sammenbygget med den egentlige nordfløj (bygning E2), mens en betydelig del i nordenden er revet ned på et tidspunkt. Udstrækningen mod nord kendes fra de arkæologiske undersøgelser i 1976 (jf. ovenfor), hvor det viste sig, at bygningen havde været ca. 7,5 m længere. Det kunne endvidere konstateres, at der mod vest og delvis i nord indgik rester af ældre bygninger, mens østsiden var nyanlagt.

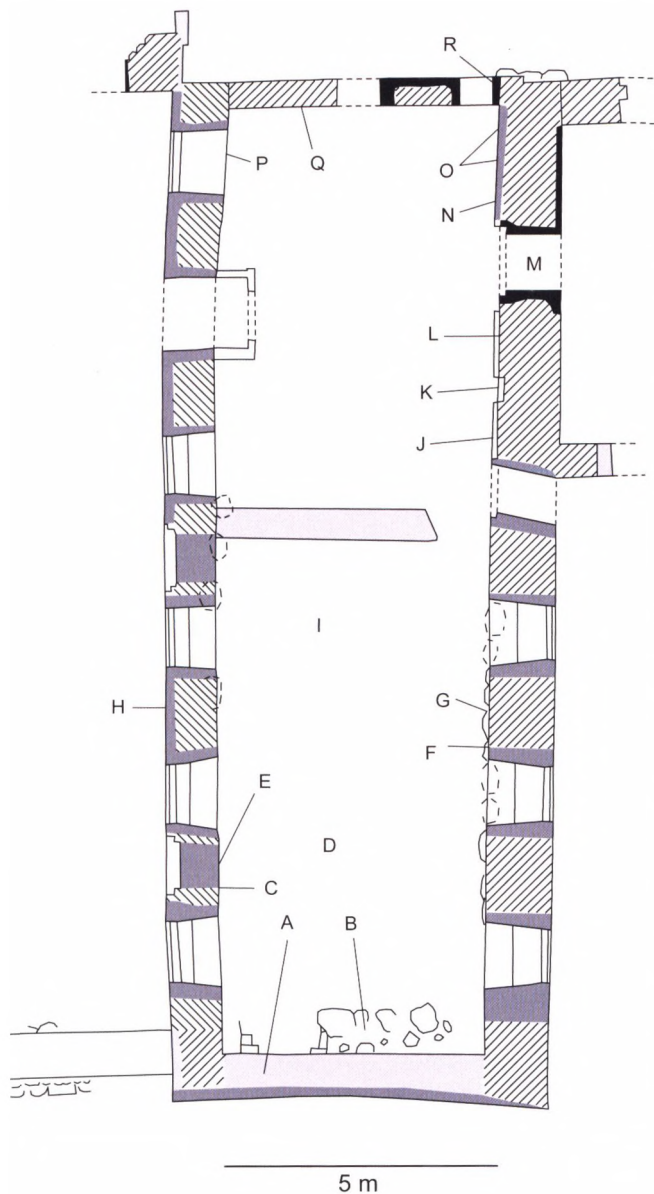

Fig. 16. Bygning G, stueplan. A) Bygget hen over gl. murkerne. B) Stræk-
mur, pudslag. C) 1 m over gulv: skalmuring i moderne sten. D) Snit: tegl-
blandet mud. Forneden sodholdigt. E) 1 m over gulv, tilmuring i munke-
sten sat i grov mørtel. F) Fundament overkant 128. G) Tilmuret bjælkehul
(munkesten). H) Yngre end østmuren? Skalmuring af tidl. bdv [bindings-
værk]?? I) Brandpræget (sodet) lergulv ca. 1600. J) Fortløbende murflade
fra syd, afhugget over trappe. K) Tidl. lodret niche, for oven halvstensfor-
sænket kvadratisk åbning (bjælkehul). Tilmuret med nyere sten. L) Halv-
stens lag afhugget af original murflade ved opsætning af trappe. M) Oprindelige false. N) Gl. puds. O) Skalmuret i moderne sten. Indhugget mod
nord i oprindelig mur (ny skorsten). Opr. kampestensfundament ujævn
overkant, svinger fra 50-60 cm over ny cement kældergulv. Korresponderer
med vestmur. Gavlens fundament overkant noget lavere, falder fra vest
mod øst. P) Kvaderstenssætning på oprindelig kampestensfundament op
til vinduesnischens underkarm (kvadrering = nyere rep.) 1,00-1,05 m fra
overside karm til overkant kampestensniveau. Q) Tilmuret oprindelig dør.
R) Fin oprindelig mur med gotisk fugning (fotos). Gavl uden forbandt.
Rentegning ML 2018 baseret på Erik Levin Nielsens iagttagelser.

I det omfang vi kender funderingen, består den af et kampestensfundament, som under østmuren er anlagt i et opfyldningslag. Fundamentets dybde er ca. 1,5 m, og kendes ud over de beskrevne forhold i nord også fra Charles Christensens udgravninger ved den sydlige gavl, hvor fløjen viste sig at have været længere.¹⁰ Ved sydgavlen er fundamentet lavet af store kampesten lagt i ren kalkmørtel uden indhold af tegl, og er for øvrigt dybere liggende end fundamentet på langsiden.¹¹ Opfyldnings- eller nedbrydningslaget, hvori i hvert fald dele af fløj G's, fundament er anlagt, kunne muligvis stamme fra en tidligere, nu helt forsvundet østfløj.¹² Det er den, vi her kalder bygning C.

Østmuren

De to langvægge er ret forskellige og formentlig ikke samtidige. De vil derfor blive behandlet enkeltvis – først østmuren. Den bevarede del af muren har ingen naturlig afslutning hverken mod nord eller syd. Mod

Fig. 17. Bygning G set fra øst. Murværket er præget af mange ombygninger og forskelligt materiale. Hovedparten af soklens genanvendte granitkvadre opfattes som benyttet ved støjens opførelse, og der ses et rulskifte ved overgangen til munkestensmurværket. I underkanten af nutidens store vinduer i andet stokværk, ses de små fladbuede åbninger i tilmuret stand. Foto: HKK 2013.

nord er der som nævnt revet en del af bygningen ned og mod syd ses, at muren er afbrudt på et vilkårligt sted. Her er fortsættelsen påvist på en strækning af 5,5 m i 1935 af Charles Christensen.¹³ Nederste del af ydersiden på muren mod øst udgøres af en sokkel på to, næsten ubrudte skifter af kvadersten, der er bindig med murfladen (planche 4 og fig. 17). Det øverste skifte danner ikke nogen vandret topflade, så specielt mod nord begynder teglstensmuren med et rulskifte. Muren er opført af velbrændte mursten oplagt i regelmæssigt munkeskifte, hvor mørkebrændte sten er anvendt som bindere. Stenstørrelsen er 8 x 13 x 27-28 cm, og 10 skifter udgør 96 cm. Der synes at være anvendt en ridsefuge. Forneden er murtykkelsen på ikke mindre end 1,2 m.

Bygningen havde oprindeligt tre stokværk, af hvilke det øverste kun er partielt bevaret. Den var forsynet med to stræbepiller i den nordlige del. Der er bevaret betydelige rester af én, hvor sydvæggen af bygning J støder op mod bygning G. Den er bygget i forbandt med muren og har en bredde på 1,0 m og et fremspring ligeledes på 1,0 m. Fremspringet er kun målbart ud for nederste stokværk, mens man ved forhøjelsen af bygning J har søgt at bringe forbandt mellem stræbepillen og det nye murværk. Det er lidt uklart, hvor højt op stræbepillen har nået. Muligvis har den haft et afsæt i en vis højde. Den anden stræbepille var placeret helt mod nord på østsiden. Den kendes kun fra udgravningen af fundamenterne mod nord. Som tidligere nævnt var der til stræbepillens

sokkel og den nye del af nordgavlen over et stræk på ca. 2 m anvendt granitkvadre med skråkant.

Det er lidt tvivlsomt, om bygningen fra begyndelsen har haft en dør mod øst. I kælderen under fløjen J er der bevaret det nederste af en falsed dør, som har givet adgang mellem de to bygninger. Dørtrinnet når

Fig. 18. Delvis afdækket vinduesåbning i bygning G's tredje stovværk set fra bygning J. Den falsede åbning er sikkert tilmuret i forbindelse med opførelsen af salsetagen i Christian III's udvidelse, hvorved åbningen mistede sin betydning. Foto: Erik Levin Nielsen 1976.

langt ned under sokkelhøjde, så måske er døren først indsat efter opførelsen af bygning J. Der er desværre ikke bevaret ret meget, synligt murværk omkring døren, men formentlig er den ikke oprindelig. Der må i øvrigt have været nogle trin i døråbningen for at føre op det højere niveau i bygning G.

Fig. 19. Nordgavlen på bygning G. Østmuren er markeret meget pædagogisk, så det fremgår, at der er tale om en kassemur med munkestensskaller og udfyld. Ved både øst- og vestmuren ses et indvendigt tilbagespring ved etageadskillelsen, der også er markeret med et vandret bånd tværs over skillevæggen. Denne er i øvrigt præget af mange reparationer. Foto: HKK 2009.

Der er ikke bevaret middelalderlige vinduer i husets nederste stokværk. Derimod er der bevaret en vange og dele af et kurvehankbuet stik, som når op i en forhøjelse af det nedre stokværk. Her må være tale om et senere indsat vindue fra renæssancen. I det oprindelige andet stokværk findes en række tilmurede, forholdsvis små glugger (planche 4 & 5. Se også fig. 17). Det sydligste er skåret af det nyere, ovenfor liggende vindue, og dermed er over halvdelen af åbningen væk. Gluggerne er lidt over en sten brede, og har et fladbuet stik. De er nu lukket med små sten. Da en af gluggerne var helt gennembrudt ved restaureringerne i 1970'erne, kunne det konstateres, at åbningen gik retlinjet gennem muren. Åbningerne er placeret således, at vi må regne med, at både første og andet stokværk har været ganske lave, hvilket også ses på indersiden, hvor der er bevaret et bjælkehul fra etageadskillelsen mellem disse to stokværk (planche 5).

Bag tilbygningen J befinder sig rester fra et tredje stokværk på bygning G (planche 4 & 5 og fig. 18). Her findes et rimeligt velbevaret vinduesåbning og spor efter et magen til. Vinduerne er rundbuede med fals på ydersiden, mens falsen på indersiden opad afsluttes med en fladbue. Den fladbuede indfatning kunne måske tale for, at åbningerne har været lukket med luger. Udenfor tilbygningen er der ikke spor efter tredje stokværk bortset fra, at det fra nordsiden af fløj J/K og den nuværende nordgavl på bygning G tydeligt ses, at lodfugen ved tilbygningen fortsætter næsten til gesimsen på fløj J (planche 8 & fig. 19).

Vestmuren

Husets vestmur er meget ombygget og består af flere afsnit (planche 6 og fig. 20). Kun meget få steder kan man genfinde oprindeligt murværk. Til gengæld kan man ud fra de moderne stens forskellighed i diverse

Fig. 20. Bygning G's vestfacade. Muroværket afslører gentagne ombygninger og reparationer. Foto: HKK

Fig. 21. Den sydligste del af vestfacaden på bygning G med vestmurens afslutning med hjørnekæde op mod den forsvundne mur fra nordfløjen (bygning E2). Foto: HKK 1994.

dele af muren erkende mange faser af reparationer og restaureringer. I den bevarede del er der en del granitkvadre anbragt som sokkel. Som de er placeret i dag, er billedet ganske broget uden at der ses noget som helst forsøg på at skabe et samlet udgangspunkt

for murværket. Et par steder er der et rulskifte over nogle granitkvadre, men man kan vanskeligt rekonstruere et samlet udgangspunkt for det oprindelige munkestensmurværk. Formentlig er der senere (måske på forskellig tid) indsat granitkvadre både i de tilmurede døråbninger og i det middelalderlige murværk. Hvor der er bevaret middelalderligt murværk, er munkestenene oplagt i munkeskifte, men med nogle uregelmæssigheder. Stenstørrelsen kan være lidt vanskelig at afgøre i det ombyggede murværk, men synes i den sydlige del at være 8,5-9 x 12-13 x 26,5-27cm, 10 skifter udgør 96 cm. Murtykkelsen i den bevarede del ligger på 90-95 cm – i den nordligste del (nord for nuværende indgangsdør) er den dog 100 cm.

Mod nord er muren afbrudt, mens den mod syd har været opført op mod den egentlige nordfløjs nordmur uden forbandt. Her ses en tydelig hjørnekæde op mod den forsvundne mur (fig. 21).

Der har været to middelalderlige døre i vestmuren (planche 6 og fig. 22). De er i dag tilmuret lidt forskelligt, men dørene synes oprindeligt at have været ens. Af den bedst bevarede ses en fladbuet dør med et prydskifte af bindere over døren og omgivet af en fals, der opad afsluttes i en dobbelt spidsbue, således at der over døren er et stort spejl. De to bueslag hviler på en lille profileret konsol. Motivet er ikke ukendt blandt senmiddelalderlige bygninger i Nørrejylland. Et nærliggende eksempel ses på Helligåndshuset i Randers, hvor motivet dog er lidt mere forfinet. Der er ikke spor efter vinduer eller åbninger svarende til østmurens, men det er også kun i den allersydligste del af muren, hvor der ses middelalderligt murværk, som når højere op end døråbningerne.

På baggrund af døråbningerne må den bevarede del af vestmuren opfattes som hørende til slutningen

Fig. 22. Udsnit af bygning G's vestfacade med de to tilmurede døre. Foto: HKK 2009.

af middelalderen. Murværket kan derfor ikke være identisk med forlængelsens murværk i den nedrevne del af huset, som blev fremdraget ved undersøgelsen i 1976, og i den forbindelse registreret som hørende til fase II, og naturligvis slet ikke fase I, der stammer fra et andet hus (bygning D), men hvoraf et murstræk har indgået i den nordlige del af bygning G. Murtykkelsen her var også kun o. 70 cm.

På grundplanen (se fig 16) ses et par skævheder, således at den oprindelige vestmur i bygning G muligvis har omfattet fire forskellige murstræk: 1) Et mindre stykke af østmuren i bygning D. 2) Forlængelsen heraf i bygning C. 3) Afsnittet omkring de to senmiddelalderlige døre. 4) Et kort stykke murværk omkring den nuværende indgangsdør, som forbinde afsnittene 2 og 3.

Nordgavlen

Den nuværende gavl mod nord er en middelalderlig skillemur. På ydersiden ses det tydeligt, således som det også er påvist indvendig, at den ikke er opført i forbandt med hverken øst- eller vestmuren (planche 8 & 9). Der er bevaret middelalderligt murværk i to stokværk, men med mange reparationer udført til forskellig tid. En vandret blænding stemmer overens med de indvendige tilbagespring i de to langmure på samme niveau og må repræsentere etageadskillelsen mellem første og andet stokværk. I nederste stokværk har der været en fladbuet døråbning, hvoraf den sydlige halvdel er ødelagt ved en nyere ombygning, efter at døren ellers var muret til. Indvendig på skillevæggen ses der i østsiden spor efter en dør i andet stokværk svarende til en lavere etageadskillelse (H på planche 9).

Sydgavlen

Sydgavlen i bygning G blev ikke grundlæggende undersøgt i 1976-77. Derimod blev ydersidens puds og kalk afbanket af Charles Christensen i 1935.¹⁴ Det kunne i den forbindelse konstateres, at gavlen var bygget op mod den østre langmur uden forbandt, og at denne mur fortsatte mod syd. Således var situationen slet ikke mod vest. Her var det tværtimod gavlmuren, der fortsatte forbi bygningens vestmur. Ud for flugten af denne vestmur påvistes rester af to åbninger (dvs. vanger og stik), der havde efterfulgt hinanden (fig. 23). Den ældste og højest placerede havde haft et fladbuuet stik, mens den yngre, der var anbragt i tilmuringen af den ældste, formentlig var

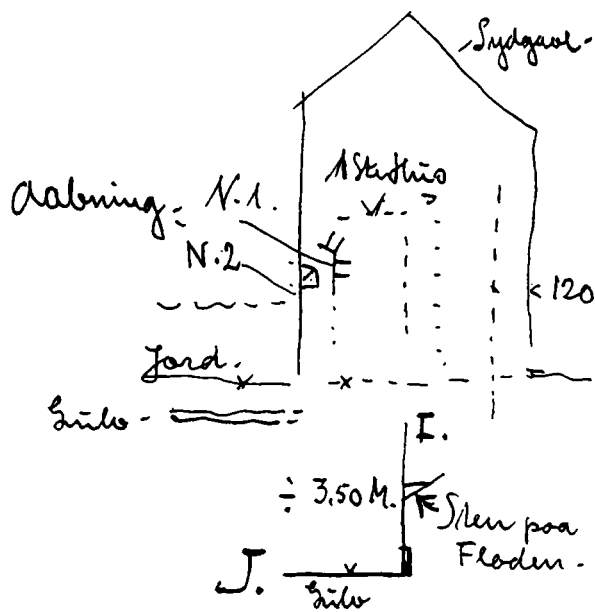

Fig. 23. Skitse af de observerede stik og vanger fra åbninger eller nicher i bygning G's sydgavl. Tegning: Charles Christensen 1935.

opført med kurvehankbuet stik. Åbningerne var placeret således, at man må forudsætte, at gavlmuren engang fortsatte vestpå. Det er uklart, om de pågældende spor tilhører gennemgående åbninger eller måske mere sandsynligt nicher. Den relative kronologi for bygning G vurderet ud fra sydgavlen er derfor, at østmuren er ældst, herefter kommer sydgavlen (som en del af et længere murstræk) og yngst er vestmuren.

Observationerne taler således for, at gavlmuren har fortsat mod vest som nordmur i nordfløjen (bygning E2). Som nævnt under afsnittet om vestmuren kan man tydeligt se, at denne er bygget op mod nordfløjens nu forsvundne nordmur (og herunder bygning G's sydgavl) uden forbandt. Så langt synes alt godt, men grundplanen viser, at gavlmuren i bygning G er betydeligt smallere end nordfløjens nordmur, som den kendes fra udgravninger og aftrykket på bygning G's vestmur. Gavlmuren er indvendig opbygget af munkesten i stærkt uregelmæssigt murværk. I gavlens vestlige del påvistes en døråbning tilmuret med små sten. Den var foroven afsluttet vandret.

Lidt overraskende viste det sig, at gavlmuren var opført på resterne af et nedbrudt fundamentsstræk af store kampesten sat i ren kalkmørtel.¹⁵ Indvendig springer fundamentet betydeligt frem i forhold til den eksisterende gavlmur, og er naturligvis ældre end fløjens vestmur. Mod øst var fundamentet gravet bort, således at sammenhængen med østmuren ikke kunne afklares. I den vestlige del var der spor fra en dør med false sat af teglsten. Dørens false antyder en oprindelig murflugt 25-30 cm nord for den nuværende gavl, hvilket svarer til lodfugen på bygningens vestfacade. Formentlig skal de komplicerede forhold tolkes som en betydelig ombygning af gavlmuren på

et sent, formentlig eftermiddelalderligt tidspunkt, således at området mellem de to langmure stort set er helt ombygget med anvendelse af fortrinsvis kopvendte munkesten. Måske er det sket efter branden i 1726, der ødelagde den oprindelige nordfløj i klausurgården.¹⁶ Om den oprindelige kraftige mur, der har været forgænger for den nuværende gavl, blev ødelagt ved branden eller blev fjernet på et tidligere tidspunkt, vides ikke.

Datering af bygning G

Det er ikke noget tilfredsstillende resultat, men i øjeblikket ser det ud til, at alle ydermure i bygning G er opført til forskellig tid. Hvis man kunne påvise en samtidig sammenhæng mellem nordmuren i nordfløjen (E2) og bygning G's vestmur vil bygningshistorien afgjort blive mere forståelig. Selv om de fire ydermure i bygning G muligvis alle er fra lidt forskellig tid, tilhører de dog i princippet alle middelalderens slutning – tiden o. 1500 eller senere. På vestmuren er de tilmurede døre indfattet i et højt spejl afsluttet opad med to spidsbuer, hvilket er et motiv fra begyndelsen af 1500-tallet.¹⁷ De rundbuede og falsede vinduer eller åbninger i østmurens tredje stokværk skal formentlig opfattes som et motiv fra den tidlige renæssance, hvor man (gen)optager den runde bue, sådan som det kendes fra en del senmiddelalderlige kirketårne.¹⁸ I øvrigt bruges der fladbuer, som ikke dateres nøjere end den sene middelalder. Måske er der her i den nordlige del af klostret tale om et større byggeprojekt omfattende både nordfløjen i klausurgården (E2) og bygning G.

Bygningen er i tidens løb ombygget ganske meget. På et tidspunkt har man fjernet den øverste etage undtagen, hvor østmuren har indgået i vestre gavl på fløjen J + K. Efter branden i 1726 blev den egentlige

nordfløj (bygning E2) revet ned, hvilket betød, at østmuren blev afbrudt lige efter skillevæggen. På et tidligt tidspunkt er den nordlige del af bygningen revet ned. Udgravningen i 1976 viste en betydelig revnedannelse mellem vestmuren og nordgavlen, så man har sikkert fjernet den nordlige del på grund af fare for sammenstyrtning. Ved en ombygning har man også hævet etageadskillelsen. Undersøgelserne har vist et gammelt bjælke hul og et tilbagespring i muren på en halv sten, hvorpå der senere ved forhøjelsen blev påmuret ekstra skifter (planche 5).

I 1852-53 blev klostret gennemgribende ombygget i hvilken forbindelse, der indrettedes en kirkesal i andet stokværk i bygning G.¹⁹ Det er utvivlsomt i denne forbindelse, at bygningen blev forhøjet med nye etageadskillelser og en forhøjelse af langmurene med lyserøde, små mursten og med indsættelse af de nuværende vinduer.

7. Nordfløjen (bygning H+I)

Den nordlige klostergård er i dag afgrænset mod en fløj bestående af flere selvstændige bygningsafsnit (Fig. 24, planche 2, 10 & 11). Kun fløjens sydmur består i dag af middelalderligt murværk og omfatter to selvstændige bygningsafsnit H og I, der oprindeligt har omfattet et markant større areal end den nuværende bygning. Arkæologiske undersøgelser har påvist resterne af de bygninger, som lå op til fløj Is nordøsthjørne og tillige har mindre gravninger påvist bygning H's nordmur tillige med fundamentet til det oprindelige nordvesthjørne. Sit nuværende udseende har nordfløjen givetvis fået i 1700-tallet – fra skriftlige kilder vides det, at i 1732 blev et brændselshus opført vest for de høje bygningsfløje; dette nybyggeri inkorporerede således dele af den middelalderlige bygningsmasse.²⁰

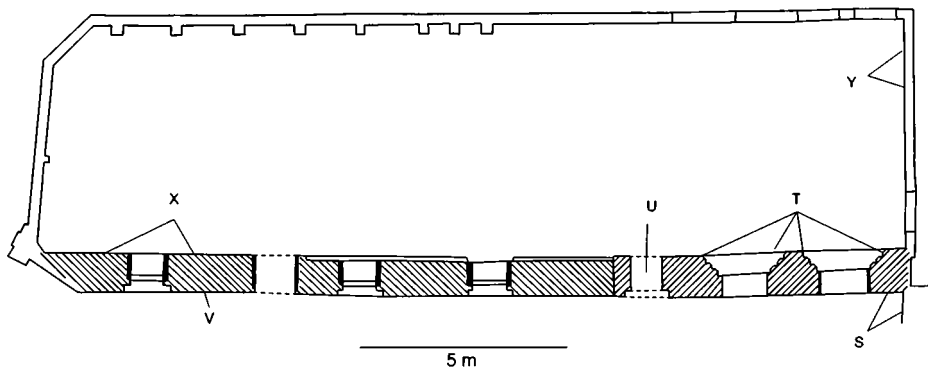

Fig. 24. Bygning H+I, stueplan. S) Forskudt skiftet niveau. Øst-vestgående mur indhugget. T) Samme profil. U) Gl. Døråbning. Gl. Ydermur. X) Murmas-siv og indre murflade stærkt omsat i nye sten til underkant af vinduesbænk. Y) Svært fundament af kampesten (niveau = sydvæg) iagttaget ved kloakrørsgra-ving med rester af antagelig oprindelig munkestensbygning. Indenfor svært brøkræget opfyldningslag. Rentegning ML 2018 på baggrund af Erik Levin Niensens iagttagelser.

Bygning H

Bygning H udgør vestenden af det stående nordfløj (fig. 25). Bygningen er i nyere tid blevet ganske decimeret af omfattende ombygninger. Det middelalderlige murværk er afgrænset mod øst af en fint muret hjørne, og spor på indersiden godtgør, at den oprindelige gavlmur er blevet nedrevet i forbindelse med

sammenbygningen med bygning I.²¹ I vestenden er sydmuren afgrænset af den i nyere tid konstruerede portgennemgang samt fløjens nye vestgavl, men arkæologiske undersøgelser vest for klostret påtraf i 1985 resterne af bygningens nordvesthjørne (fig. 26).²² Den oprindelige bygning har således haft de indvendige mål ca. 5,7 x 19,2 m.

Fig. 25. Bygning H set fra gårdspladsen. Der er tydeligvis sket udskiftning af murværket i bunden med små sten, men også i munkestensmurværket er der foretaget omhyggelige reparationer. Foto: Morten Larsen 2012.

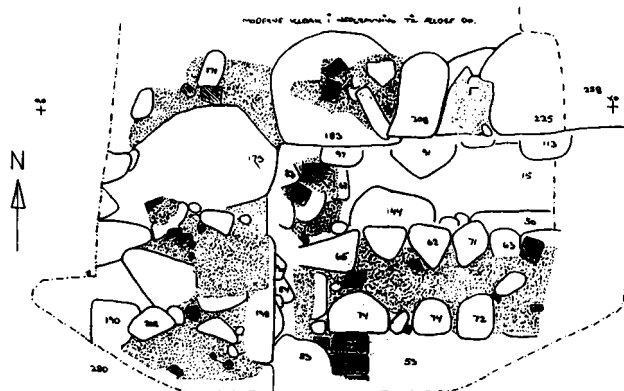

Fig. 26. Plan af nordvesthjørnet på bygning H. Opmåling: Mogens Vedso 1985.

Bygningen er opført over et overvejende svært kampestensfundament lagt i mørtel, påtruffet ved udgravningen af nordvesthjørnet og langs bygningens nordside.²³ I kraft af at bygningens nederste afsnit for en stor del er undermuret med mindre teglsten i nyere tid er det svært at danne sig et billede af bygningens sokkelforhold, men nogen udvendig fremspringende sokkel er ikke synlig. Imidlertid er niveauet i klostergården i dag noget højere end bygningens indre gulvniveau. I de nedre murværkspartier indgår der dog en mængde (sandsynligvis genanvendte) kvadre bl.a. ved det sydøstre hjørne. På bygningens inderside blev det ved restaureringen i 1976 iagttaget, at langmurene fortrinsvist var sat på små kvadre, over hvilke et rulskifte formidlede overgangen til det regulære murværk (se planche 11).

Murværket er overvejende sat i røde munkesten af lidt vekslende størrelse 26-27 x 12-13 x 9 cm, opmuret i munkeforbandt. Forbandtrytmen indbyrdes mellem skifterne er vekslende og skønt bindere og petringer ofte er sat med sortbrændte sten, spores der ikke tendens til mønstermuring. Skønt murens yderfacade giver indtrykket af et velbevaret objekt, så er indersiden stærkt forstyrret i nyere tid. Fra bygningens sydøsthjørne og frem til den eksisterende dør er murværket afhugget med en halv sten ned til under vinduernes sålbænke. Tilsvarende er en stor del af murmassivet tillige med den øvre del af den indre murflade omsat i nye mursten. Murtykkelsen var oprindelig ca. 80 cm.

Sydfacaden brydes af en række vinduer og en dør, af hvilke de fleste i nyere tid er blevet om- eller tilmuret. I det nuværende ydre spores således tre kurvehanksbuede og falsede vinduer tillige med en lavtsiddende fladbuet dør, om end sporene fremdraget ved

restaureringen i 1976 indikerer en mere kompliceret bygningshistorie. I det følgende behandles murgennembrydningerne fra øst mod vest.

Det østligste vindue blev i forbindelse med restaureringen reetableret på baggrund af spor i murværket. Det oprindelige vindue var afsluttet med kurvehanksstik,²⁴ men blev i en senere tid blevet forstyrret af en sekundært indsat fladbuet dør, hvilket medførte en ommuring af gennembrydningens vanger. Den næste vindue er givetvis placeret i en oprindelig falsat åbning, om end stikket er omsat – i den ydre facade er det kendetegnet af en kurvehanksbue, skønt det indadtil er fladbuet (fig. 27).²⁵ Umiddelbart vest for det nedbankede parti af murens inderside følger en lav dør afsluttet af et fladbuet stik, der dog ved restaureringen i 1976 iagttoges at være stærkt ommuret. Til slut følger mod vest et sidste falsat vindue, der i det ydre er afsluttet med kurvehanksstik, mens det indadtil er fladbuet.

Bygningen afsluttes i dag med en dobbelt falsgesims opmuret af nyere sten og repræsenterer således ikke bygningens middelalderlige forhold. Tagværket, der dækker hele nordfløjen, er ligeledes af nyere dato.

Af bygningens indretning er der ikke levnet spor, men størrelsen taget i betragtning er det ganske sandsynligt at bygningen har været opdelt i mindre rum. Til trods for vort manglende kendskab til bygningens vestende, er den oprindelige facadedisposition mod syd ganske karakteristisk ved at veksle mellem fladbuede vindues- og dørstik. Taget den oprindelige længde i betragtning er en opdeling i tre mindre rum med et vindue og en dør mod syd ikke usandsynlig, hvorved bygningen har fået karakter nærmest som en senmiddelalderlig boderække.

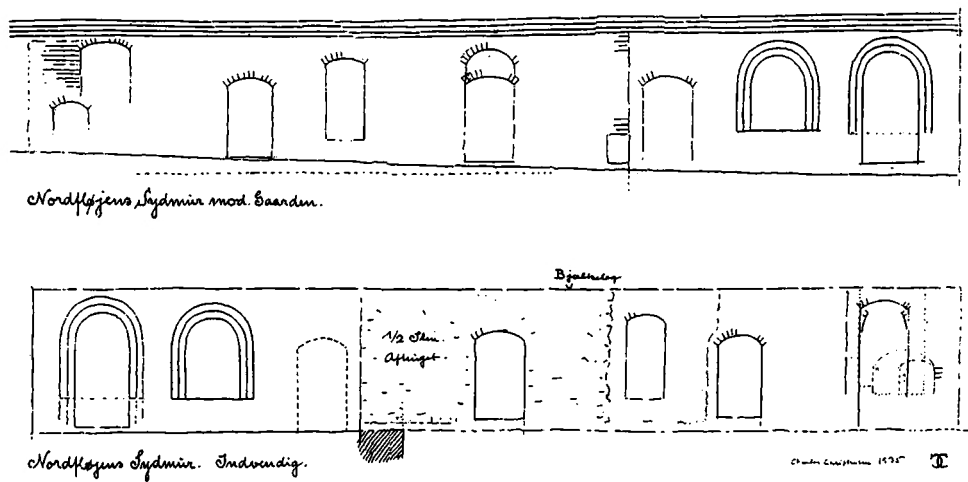

Fig. 27. Opstalt af sydurens inder- og yderside i bygningerne H og I før restaureringerne i 1900-tallet. Opmåling: Charles Christensen 1935.

Fig. 28. Bygning I set fra gårdspladsen. Oprindelig var døren til højre et rundbuet vindue, mens det fladbuede vindue til venstre var en dør. Foto: Morten Larsen 2012.

Bygning I

Bygning I udgør østenden af den eksisterende nordfløj, og dens tilkomst skal givetvis sættes i relation til et ønske om at udnytte det indkapslede areal mellem bygningerne G, H og D. Det er således tydeligt, at bygningens sydmur er muret op imod bygning H's sydøsthjørne uden forbandt, og tilsvarende spores der intet forbandt til bygning G's vestmur.²⁶ Hvor langt mod nord, at bygningens middelalderlige afgrænsning har skullet søges er ikke sikkert, men skal givetvis ses som bygning D's sydmur. Bygningens invendige mål var 7 x 3,75 m.

Den korte middelalderlige sydmur er overvejende rejst over et fundament sat af kamp, med enkelte indslag af genanvendte kvadre (planche 10 og fig. 28). Sokkelmarkering kan ikke i dag spores på bygningens yderside, men i forbindelse med restaureringen i 1976 blev der på indersiden konstateret et rulskifte, der markerer overgangen fra fundament til murmasiv (se planche 11).

Murværket er overvejende sat i røde munkesten af lidt vekslende størrelse 26-27 x 11-12 x 8-8,5 cm. Forbandtet er givetvis munkeforbandt, om end skiftegangen er ganske uregelmæssig som følge af dels de store vinduesgennembrydninger dels givetvis bygningens restaurering i nyere tid. Murtykkelsen er 100 cm.

I dag er bygningen gennembrudt af et rundbuet vindue flankeret af en fladbuet og en rundbuet dør, om end denne disponering ikke svarer helt til de middelalderlige forhold. Den fladbuede dør mod vest er muret af munkesten og var frem til 1976 tilmuret, hvorefter den blev genåbnet i forbindelse med restaureringen. Vangernes nedre partier konstateredes da at være ommuret. De to østligste murgennembrydninger var begge oprindeligt vinduer, og er

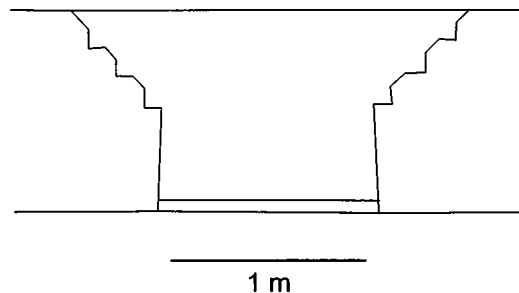

Fig. 29. Snit af falsen i det vestlige vindue i bygning I's sydfacade. De mange fals har ført til forskellige overvejelser, hvorvidt dette er den oprindelige inderside, men ingen arkæologiske spor modsiger dette. Tegning: MI. 2012.

karakteriseret af en række særegne træk. De er meget store med lavliggende sålbænk og afsluttet med rundbuet stik (fig. 29). Vangerne er på ydersiden blot karakteriseret af en simpel fals, om end de på indersiden har haft en raffineret profilering. Det blev iagttaget ved restaureringen i 1976, at de flerfalsede sider havde fået de yderste hjørner af falsene afhugget.

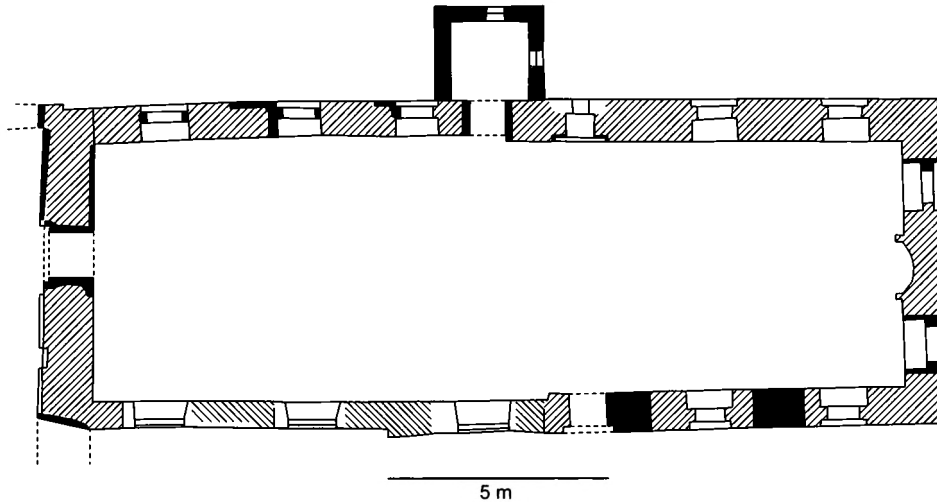
Langmurene var foruden vindues- og dørgennembrydninger karakteriseret af en enkelt niche i det ydre murliv. Denne, der er rektangulær og ganske dyb, er placeret direkte over den fladbuede døråbning. Funktionen er ukendt, men den kan have haft funktion af lys- eller eventuelt figurniche.

Gesimsen er som på bygning H en moderne falsgesims, hvorover det moderne tagværk rejser sig.

8. Bygning J

Ved middelalderens slutning blev der opført en kort bygning i to stokværk på østsiden af bygning G. Formentlig er kun sydmuren af den oprindelige bygning bevaret i det nuværende hus (fig. 30). Den forholdsvis tynde mur (60 cm) er mod vest bygget op mod en

Fig. 30. Plan af bygningerne J + K. Rentegning MI. 2018 på baggrund af Erik Levin Nielsens iagttagelser.

stræbepille på bygning G, mens den mod øst slutter ved en lodfuge, hvor bygning K begynder. I den østligste del omfatter muren en port (se nedenfor) og her er muren lidt kraftigere (ca. 70 cm). Muren er opført af forholdsvis hårdtbrændte sten, hvoraf mange er mørke. Stenstørrelsen er ganske stor, 8,5-9,5 x 12-14 x 28-29 og 10 skifter udgør 110 cm. Stenene er oplagt i munkeskifte med en rygget fuge med en lille midterridse.

Der er bevaret to regulære, men forholdsvis små, falsede og fladbuede vinduer i det nederste stokværk, og formentlig har der været tre måske lidt større i øverste stokværk, hvor de senere er opslugt af store vinduer (planche 14 & fig. 31). Den oprindelige højde (uden gesims) antages at ligge ved vederlaget for stikket over vinduerne i den nuværende stueetage.

Fig. 31. Sydsiden af bygning J. Til venstre ses, at husets sydside er rejst i forlængelse af stræbepillen på bygning G. Til højre lidt af det fremspringende parti omkring porten. Terrænet er i tidens løb hævet, således at vinduerne i nederste stokværk ligner kældervinduer. Foto: HKK 2013.

Fig. 32. Den tilmurede port i sydmuren på bygning J. De små vinduesåbninger er indsat ved restaureringen 1947-49. Foto: HKK 2017.

Den østligste del af sydmuren springer en halv sten frem i forhold til resten af muren. Her var der en rundbuet port, der yderst var overdækket med et halvstensstik med løberprydskifte. Bagved er der rester af et laversiddende stik, der udgår direkte fra portens vanger (fig. 32). Øst for porten ved afslutningen af bygningen er der rester af en mur gående mod syd, der er opført i forbandt med sydmuren i bygning J. Muren, der er ca. 75 cm tyk og tilsyneladende opført i fuld mur, har ikke haft samme højde som bygning J, men må være afsluttet i højde med stikket over porten. Ved udgravningen i 1976 kunne muren blot følges ½ meter ud i haven (se planche 1). Muren var opført på et fundament af kampesten, som også var fjernet længere væk fra bygningen. Der kunne til gengæld påvises et kompakt lag af brokker i fundamentgrøften (fulgt til en kloakgrøft ca. 2 m syd for bygning J). Brokkelaget blev dengang opfattet som nedbrydningsmateriale efterladt efter fjernelsen af muren. I dag bør brokkerne nok betragtes som et egentlig fundament under det øverste lag kampesten.

Fig. 33. Resterne af østgavlen på bygning J. Det ses, at der er lavet vederlag til et stik over en dør i forbindelse med opførelsen af bygning K. Foto: Erik Levin Nielsen 1976.

Østgavlen på bygning J er stort set væk i dag. Ved restaureringen påvises rester af den i begge langvægge, dels et ar mod syd og dels som et lille fremspring i nord (begge ca. 80 cm brede) efter gavlen (planche 13 og fig. 33). Gavlen blev fjernet i flere omgange. I 1680 var der hugget to store åbninger i muren, så der blev forbindelse mellem syge- og kirkestuen.²⁷ Formentlig forsvandt resterne ved en stor ombygning af klostret i 1947-49.²⁸

I forbindelse med tilføjesen af bygning K under Christian III blev der foretaget betydelige ændringer i bygning J. Nordmuren blev antagelig helt nybygget på dette tidspunkt. Senere har ændringer i etageadskillelsen betydet, at nederste stokværk har fået kælder karakter. Rester af en kamin op mod syd muren viser dog, at stokværket oprindeligt har været benyttet som bolig (planche 15 og fig. 34). Kældergulvet er

Fig. 34. Rester af en kamin i nederste stokværk i bygning J. Vangerne, bagvæggen og begyndelsen på skorstensløbet er rimeligt velbevaret. Sænkningen af etageadskillelsen har til gengæld ødelagt kaminens kappe. Foto: HKK 2017.

sænket og murværket undermuret samtidig med, at det sænkede loft har fjernet kaminkappen. Vangerne er bevaret med hulkehl ind mod kaminens åbning. Ligeledes er bagvæggen i kaminen og begyndelsen på skorstensløbet bevaret her i nederste stokværk. Fortsættelsen af skorstensløbet blev i 1976 påvist i syd muren i andet og tredje stokværk (k på planche 15). Det gælder i øvrigt også for vinduerne i nederste stokværk, at den nuværende etageadskillelse skærer hen over toppen.

Antagelig i forbindelse med opførelsen af bygning J blev der indsat en dør førende herfra ind i bygning G (planche 5). Døren er klart indsat i det ældre murværk, og der må have været en hel del trin i døråbningen og i bygning G for at udligne den betydelige niveauforskel.

Når nordmuren regnes for hørende til Christian III's ombygning skyldes det tre forhold. Murtykkelsen ligger på ca. 85 cm, og indvendig påbegyndes munkestensmurværket næsten helt nede ved det nuværende gulvniveau, mens den tynde sydmur i dag er undermuret under et lag kampesten, hvorpå det middelalderlige murværk hviler. Ydermere er stikket over porten konstrueret anderledes med et helstensstik af skiftevis hele og halve sten. Den nuværende yderdør mod nord i nederste stokværk er vist lavet ved restaureringen i 1947-49, hvor man ved et tilfælde opdagede, at der var en tildækket kælder under dette bygningsafsnit.²⁹ Årsagen til den fuldstændige ombygning af nordmuren kunne være en bekymring omkring bæreevnen af en oprindeligt tynd mur ved opsætning af en ekstra etage.

Nordmuren er opført af velbrændte sten i størrelsen 8-8,5 x 12-13 x 26-28 cm, hvor 10 skifter udgør 104 cm. Mange mørkbrændte sten er benyttet som binde-re. Der kan ikke med det blotte øje ses nogen forskel i

murværket mellem andet og tredje stokværk (planche 12 og fig. 35). Facademuren mod nord var i tidens løb blevet stærkt forvansket i de nedre dele. Her blev der i forbindelse med ombygningen i 1976-77 gennemført en omhyggelig restaurering med stor anvendelse af gamle munkesten, således at man i dag vanskeligt kan skelne mellem restaureret murværk og det egentligt velbevarede murværk, der var gemt under loftsrummet i en tilbygning fra 1800-tallet. I nederste stokværk (kælderen) er der i dag foruden kælderøren to smalle lysglugger, der lukker bunden af de oprindelige nicher på indersiden. I andet stokværk er der rekonstrueret tre fladbuede og falsede vinduer. Stikket til det vestligste var bevaret, ellers er rekonstruktionen udført på baggrund af vinduesnicherne på murens inderside. Vinduerne havde samme størrelse som vinduerne i "Kongens Kammer" i bygning K, blot var der ikke spidsbuet spejl på ydersiden (planche 13). I øverste stokværk (tredje) er der to store fladbuede vinduesåbninger svarende til de øvrige vinduer i den store sal – herom nedenfor under bygning K. Det ene vindue var tilmuret det anden åbning forsynet med et nyt vindue, men ellers velbevaret.

Der er som nævnt små lysåbninger i nederste stokværk, som indadtil virker originale, mens lyssprækken nok er en rekonstruktion. I modsætning til de regulære vinduer i sydsiden, har åbningerne mod nord helt klart kælder karakter. Formentlig er det nederste stokværk i bygning J ved ombygningen under Christian III omdannet fra bolig til kælder.

Mod øst har der i det nederste stokværk været et lukket portrum, som var overdækket med et tøndehvælv. Portåbningen mod nord har været lidt bredere end mod syd, således at portrummet havde en svag tragtform (planche 1, 14 & 15 og fig. 36). Mod nord ser det ud til, at tøndehvælv er ældre end nordmu-

Fig. 35. Nordmuren på bygning J. I tidens løb er terrænet hævet, så nederste stokværk har fået mere kælder karakter. Vinduerne i andet stokværk er stærkt restaurerede i det ydre, men efter ret sikre spor. Vinduerne i tredje stokværk var bedre bevaret. Foto: HKK 2009.

ren, mens der ikke ses forbandt i sydsiden, således at sydmuren må være lidt ældre end tøndehvælv. Mod nord var portåbningen på ydersiden mod vest flankeret af en mur (bredde ca. 60 cm), hvorfra det ret dybtliggende fundamentet blev påvist ved udgravningen i 1976. Afslutningen kendes ikke, men muren

Fig. 36. Den tilmurede portåbning i nordmuren af bygning J set indefra. Der er bevaret en lille rest af den mur, som har båret tøndehvælvet over portrummet. Foto: HKK 2009.

blev i udgravningen fulgt til ca. 85 cm nord for bygning J. Angivelser på opmålingstegningen fra 1976 tyder på, at muren på fundamentet er ældre end nordmuren i bygning J.

Bygning J kan oprindeligt have udgjort en "selvstændig lejlighed" med en stue med kamin i nederste stokværk og herover en mindre sal i hele bygningens plan. Ud over at bygningen er yngre end bygning G og dermed tilhører slutningen af middelalderen, kan

man for nuværende ikke give nogen nærmere datering. Til gengæld er den ældre end bygning K, som må være opført i 1530'erne.

9. Bygning K

I 1530'erne blev udløberfløjen J udvidet mod øst med en bygning i tre stokværk, hertil kom en ombygning af nordmuren i bygning J og en ekstra etage på denne bygning (planche 12, 14 & 16 og fig. 37). Bygningen er opført af velbrændte munkesten med formatet 8,5-9 x 12-13 x 26-27 cm, og hvor 10 skifter udgør 96 cm. De mørkebrændte sten er fortrinsvis anvendt som bindere. Der er rygfuger med ridser i stødfugerne og i de tykke fuger. Murtykkelsen er i nederste stokværk 100 cm (i østgavlen dog 105 cm). I andet stokværk er murtykkelsen 90 cm og øverst er den ca. 75 cm, dog 90 i gavlen.

I det nederste stokværk er der et vindue og en dør mod øst, og mod syd er der to vinduer, som flankerer en tilmuret dør. Den tilmurede dør på sydsiden er helt sikkert oprindelig, mens vinduerne er omdannede (fig. 38). Vinduet mod øst er udvendigt afsluttet med et vandret stik, og vangerne er tydeligvis indføjjet i ældre murværk. Indvendigt ses derimod, at vinduet er afsluttet med en oprindelig niche med en bredde på 70 cm overdækket med en flad bue (fig. 39). Formentlig har vinduesåbningen udad været betydeligt mindre end nu. Døren er afgjort ny. Også for det to vinduer på sydsiden gælder det, at de indvendigt består af en dyb niche (55 cm dyb frem til et område med overhugget murværk) med fladbuet afdækning. På ydersiden, hvor vinduerne er afsluttet med en fladbue, er vangerne tydeligvis skåret gennem oprindeligt murværk, så også her gælder det, at vinduerne på ydersiden oprindeligt har været betydeligt mindre.

Det nederste stokværk eller kælderens, som etagen trods oprindelig indgang i gulvniveau oftest omtales, er

Fig. 37. Sydsiden af udløberfløjen omfattende bygningerne J og K. Foto: HKK 2017.

Fig. 38. Vinduer og en tilmuret dør mod syd i nederste stokværk i bygning K. Døren er velbevaret, og der er ingen tvivl om, at den har været flankeret af vinduer. De har blot været lidt mindre end de nuværende. Foto: HKK 2013.

Fig. 39. Vindue i nederste stokværk i østgavlen på bygning K. Vinduesnichen er velbevaret, men der mangler en fals omkring vindueslysningen. Overhvelvningen er sen (1800-tallet). Foto: HKK 2013.

i dag overhvelvet med seks krydsribbehvelv båret af to piller. Overhvelvningen er undertiden opfattet som oprindelig trods det, at en gjordbue har sit udspring midt i den tilmurede dør på sydsiden. Hvelvene er fladspændte krydshvelv med retkantede ribber, og de hviler på falsede piller opført af små sten. Sandsynligvis er hvelvslagningen foretaget ved restaureringen i 1850'erne.

I vestvæggen er der en tilmuret åbning, som blev lavet under besættelsen i 1944, hvor kælderens blev planlagt som et beskyttelsesrum for lemmerne i hospitalet, og der blev bygget en indvendig trappe (planche 13).³⁰ Endvidere er der i vestvæggen en tydelig lodfuge 180 cm fra sydvesthjørnet som adskiller to afsnit i murværket, uden at man kan forklare årsagen. Begge murstræk slutter op til lodfugen med hjørnekæder.

I andet stokværk er der i tilbygningen K mod syd en dør og to vinduer, mod øst to vinduer og mod nord to vinduer og en tilmuret, ret smal dør. Alle vinduer er fladbuede og falsede. De er alle anbragt i høje spidsbuede spejle, der må have markeret, at der bagved lå et rum af stor betydning. Alle vinduesåbninger blev ved restaureringen i 1976-77 rekonstrueret i deres oprindelige skikkelse. I og med at vinduerne fra begyndelsen var ens, var det muligt at gennemføre denne rekonstruktion meget troværdigt. I dag er der indsat vinduesglas i trærammer, men påviste spor i vindueslysningerne tyder på, at der oprindeligt har været metalrammer. De to døre er begge fladbuede. Den mod syd har fals på ydersiden, mens kun stikket er falsat ind mod rummet. Døren mod nord har fals på indersiden, og formentligt er vangerne her forsat ind i en toilet-hemmelighed. Over døren har der været en lille åbning – formentlig en lysåbning. Ind mod bygning J blev der helt mod nord hugget en dør igennem den gamle gavlmur, og der blev indsat et fladbuget stik. Heraf er kun vangen mod nord og vederlaget til stikket bevaret.

Tilbygningen var i andet stokværk dækket med ni bjælker (fig. 40). De otte var kraftige egebjælker ca. 11 x 11” (omtrent 28,5 x 28,5 cm). De var oplagt på en indmuret rem af eg (ca. 7,5 cm tyk). Bjælkerne var groft tilhugget med tydelige bomkanter. Alligevel var hovedparten bemalet med rankeslyng, som tilsyneladende også har gået hen over et parti med bark. Bjælke nr. 8 regnet fra øst var nyere og af fyr. Formentlig har der oprindeligt været en skillevæg af bindingsværk på dette sted. Herved har der været en smal gang (o. 1,5 m) på tværs af bygningen langs med gavlen på bygning J. Tilbage i andet stokværk er der så et samlet rum med en længde på ca. 6,5 m og en bredde på 5,6 m.

Midt på østgavlen i dette rum afdækkedes betydelige rester af en åben kamin. Den havde været skjult

i en yngre ovnniche. Af kaminen var bevaret de to vanger op til en begyndende udkrægning, der skulle bære det stik, hvorpå ovnkappen hvilede (fig. 41). Endvidere var kaminens buede bagvæg og skorstensløbet intakt. På gavlvægen så de overhuggede muren fra kaminens kappe. De tydelige spor gjorde det muligt at lave en troværdig rekonstruktion med anvendelse af de bevarede rester.

Restaureringen afslørede, at vægge, vindueslysninger og bjælker havde været bemalet rankeslyng med viltet bladværk.³¹ Maleriet var meget medtaget på væggene, så her blev de tildækket og er nu kun synlig i en vinduesniche. På bjælkerne kan bemalningen trods århundreders sod lige anes.

I forbindelse med tilbygningen blev andet stokværk i bygning J hævet, og der kom nye vinduer. Som tidligere nævnt betragtes hele nordmuren som en del af Christian III's ombygning. Her er vinduerne i høj grad rekonstrueret om end på sikker basis. Indvendigt, hvor murværket er nogenlunde velbevaret, ses det ene sæt middelalderlige vinduer. Vinduerne mod syd blev i nyere tid erstattet af større vinduer, så her er det kun de fladbuede stik, der er bevaret fra ombygningen (fig. 42). Stikkene synes at bestå af 13 bindere mod 10 på nordsiden, således at vinduerne nok har været lidt større i syd.

Spor efter regelmæssigt anbragte bjælkehuller i nordmuren, der flugter med toppen på tøndehvelvet over porten i nederste stokværk, viser, at gulvet har ligget ca. ½ m højere her end i forlængelsen mod øst (planche 13). Der har på dette tidspunkt næppe været nogen direkte forbindelse fra dette stokværk til bygning G. Vi kender meget lidt til indretningen, men der har været et flere gange udbedret skorstensløb i rummets nordvesthjørne i bygning G's østmur, så muligvis har der været en opvarmningsmulighed her.

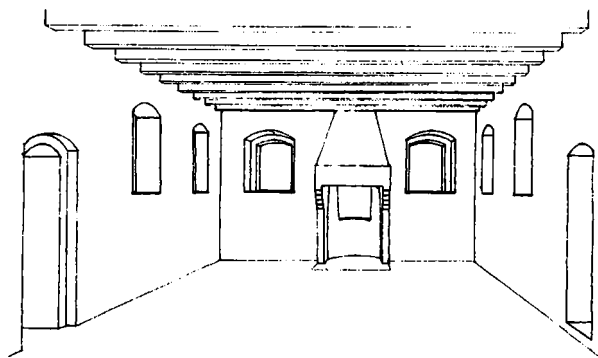

Fig. 40. Rekonstruktion af rummet kaldet Kongens Kammer. Rekonstruktion: Hans Henrik Engqvist 1976.

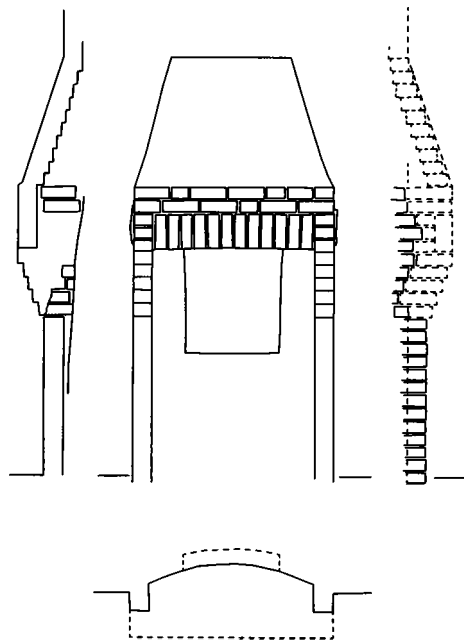

Fig. 41. Kaminen i Kongens Kammer. Tegning med angivelse af bevarede og rekonstruerbare skifter. Tegning: Hans Henrik Engqvist 1976, rentegnet ML 2018.

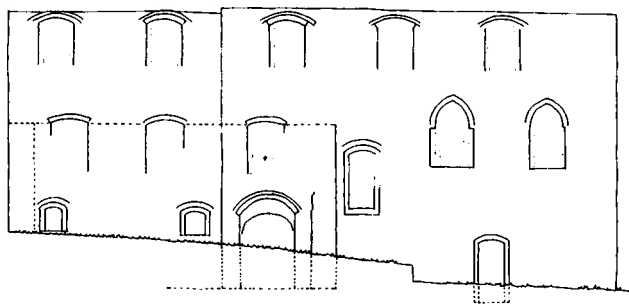

Fig. 42. Rekonstrueret opstall af sydsiden på udløberfløjen (J + K). Den stiplede linje angiver udgangspunktet for ombygningen under Christian III. Rekonstruktion: Hans Henrik Engqvist 1976.

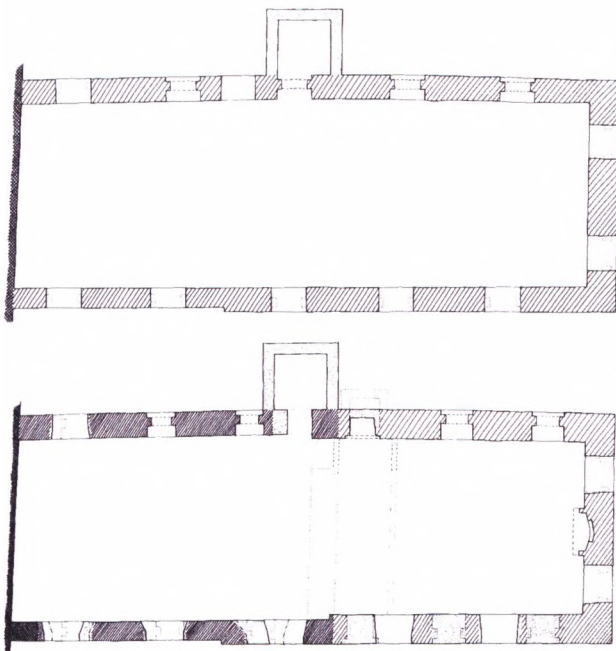

Fig. 43. Rekonstrueret plan af salsetagen og boligen i andet stokværk i udløberfløjen (J + K) efter Christian III's ombygning. Rekonstruktion: Hans Henrik Engqvist 1976 efter opmåling af Søren Rassov.

Med ombygningen af bygning J har man haft en bolig med en såkaldt midtforstueplan (planche 2 og fig. 43). Med indgang udefra nogenlunde midt på sydmuren var der adgang til en forstue på tværs af bygningen, som endte i en hemmelighed på ydersiden af nordmuren (fig. 44). Fra forstuen har der været adgang mod vest til en stue på 53 m² og et kammer mod øst på godt 36 m².

Tredje stokværk var gennemgående både over den ældre fløj J og i tilbygningen K. På sydsiden af J fastholdt man den oprindelige smalle murtykkelse, men også fremspringet ved porten, som således kan følges i hele bygningens højde. Etagen fik fem regelmæssigt anbragte vinduer på hver langsideside og to i østgavlen (fig. 45). Vinduerne er falsede og afdækket med et fladbuestik. På langsiderne er der herover et løberprydskitte, mens vinduerne i gavlen er indfattet i et spidsbuet spejl svarende til vinduerne i andet stokværk. Undersøgelserne ved restaureringen i 1976-77 viste klart, at etagen oprindeligt kun omfattede et stort rum – 18 m lang og ca. 5,8 m i bredden. Højden på ca. 3 m er dog ikke prangende for et rum af den størrelse. Der er ikke fundet spor efter faste varmekilder, så rummet har nok ikke været anvendelig i den allerkoldeste årstid, mens man ved andre lejligheder har kunnet forjage den værste kulde med transportable kulbækkener.

Også salen i tredje stokværk var udmalet med ranteslyng. Udmalingen var åbenbart stadig synlig i 1849, hvor stiftsprovsten skriver: "I Etagen ovenover er et tilsvarende stort Værelse, hvis loft og Vægge ere bemalede med Blomster, formodentlig fra den Tid, da Klosterbygningerne benyttedes af Kongerne, naar de opholdt sig i Viborg."³² På salens sydside var der også et maleri af Maria med Barnet.

Fig. 44. Spor på nordsiden af bygning K efter den forsvundne hemmelighed. Foto: HKK 2009.

Undersøgelsen af bygning K med udskiftning og reparation af bjælkelaget i "Kongens Kammer" foregik kort før dendrokronologien var slået helt igennem ved arkæologiske undersøgelser. Så vi må forsøge os med en relativ datering af bygningen. Som også nævnt under *Gråbrødre Kloster i Viborg. Introduktion og Historie* havde Christian III ifølge Christen Erichsen (1639-1711) ladet indrette adskillige gemakker og heriblandt en dansesal i klostret.³³ Dette arbejde må gå på bygning K. Byggeriet kan derfor tidligst have været planlagt efter, at Christian var valgt til dansk konge i 1534. Selvom der ganske vist er tale om et solidt byggeri, er der

Fig. 45. Østgavlen på bygning K. Set fra øst, er det tydeligt, at bygningen har tre etager. Gavltrekanter virker meget velbevaret, men man vil tro, at den øverste kamtak med skorstenen er ommuret, hvorved den spidsbuede højblænding er gjort fladbuet. Foto: HKK 2013.

ingen spidsfindigheder, og bjælkerne i kammeret er ikke fuldkantede. Rankeudsmykningen på væg og bjælker ville et dygtigt malersjak sikkert kunne lave ret hurtigt. De repræsentative lokaler er beskedne, så her er ikke planlagt til længere ophold for hoffet. Der er ikke noget, som modsiger, at bygning K og ombygningen af J repræsenterer et hurtigt byggeri. Efter at kongen ved årsskiftet 1536/37 har fået rådighed over

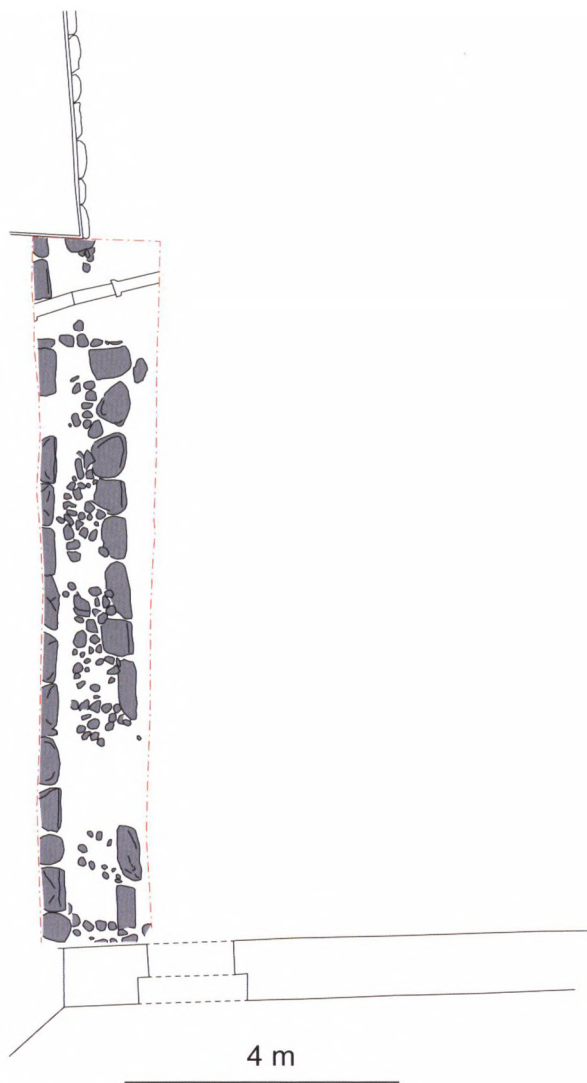

Fig. 46. Plan af syldstensrække fra bygning I. Den vestligste stenrække har båret den mur, som indtil 1976 afsluttede klostrets gårdsplads. Den østligste stenrække opfattes som en syldstensrække fra et bindingsværkshus i klostret. Opmåling HKK 1976, rentegnet ML 2018.

bispegodset og hermed også den store katolske bispegård i Viborg har man næppe lagt planer om at bygge en anden og mindre residens i byen.

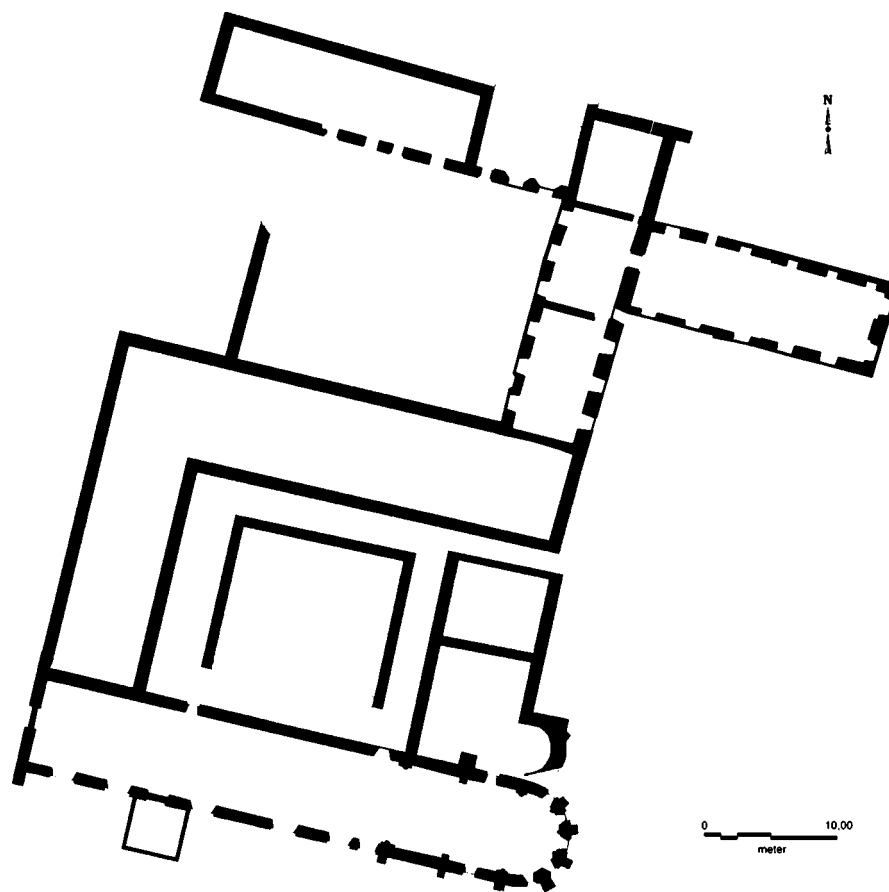
Til gengæld har bygningen heller ikke været benyttet ret meget af kongen. Allerede i 1539 nedsatte Christian III en kommission, der skulle finde ud af, om klostrets bygninger skulle bruges som rådhus, som borgerne ønskede, eller til et hospital, som domkapitlet havde foreslået.³⁴ Efter kommissionens råd besluttede kongen så 29. oktober 1541, at en bestemt andel af "*closters bygninger och vaaninger skal blifue til the fattige folcks brugelse, nytte och gafn thil evig thid.*"³⁵ Herefter har kongen næppe brugt klostret.

I tiden op mod 1680 var der i andet stokværk i bygningerne J og K indrettet syge- og kirkestue, mens den egentlige hospitalsstue med faste sengepladser var anbragt i den øverste etage.³⁶ Rummet heroppe blev kaldt stenstuen, da gulvet bestod af stenfliser lagt i ler. I november det pågældende år blev hospitalslemmerne flyttet ned i andet stokværk. Her var der på et tidspunkt forinden hugget to store åbninger i gavlmuren mellem bygningerne J og K, så der egentlig kun var bevaret en pille i midten. I det vestligste rum var gulvet sænket til niveau med det østligste (Kongens Kammer). Herved har man måttet sløjfe tøndehvelvingen over portrummet og utvivlsomt efterfylde nederste stokværk i bygning J, da loftshøjden blev for lav til en fornuftig brug. I forbindelse med den lavere gulvhøjde i andet stokværk blev der slået en dør indtil bygning G gennem dennes østmur stort set på samme sted som den ældre dør i nederste stokværk, der nu blev tilmuret (planche 4).

10. Bygning L

Den nordlige gårdsplads var formentlig afsluttet mod vest af en nu forsvunden bygning, L. Ved undersøgelsen i 1976 påvistes langs den daværende mur, som af-

Fig. 47. Samlet plan af Viborg Gråbrødre Kloster ved middelalderens slutning i 1530'erne. Komplekset bestod af en lang række forskellige bygninger opført i mange omgange. De dannede to lukkede gårde samt to udløberfløje ved den nordlige gård. De bevarede bygninger er markeret med sort. Sammentegning: Lars Agersnap Larsen.

sluttede gårdspladsen, en parallel række kampesten og en enkelt genanvendt granitkvader, der opfattedes som en syldstensrække til et bindingsværkshus (fig. 46). For at afprøve tolkningen blev der i 2012 anlagt et lille felt i nabogrunden (Sct. Mogens Gade 12).³⁷ Der blev fundet spor efter et plyndret fundament, der syntes at have bestået af store sten på række. Det vil, i tilfælde af at stenrækken tilhørte samme kon-

struktion som stenene inde i klostergården, give et hus med en bredde på 4,5-5 m.

Der er ikke noget materiale som kan datere et sådant hus – hverken opførelse eller nedlæggelse. Meget tyder på, at hospitalet ved sin oprettelse havde ganske mange bygninger til rådighed og derfor i den første lange tid ikke havde brug for at bygge nyt. Huset er derfor mest sandsynligt opført i klostertiden.³⁸

Plancher

Plancherne er baseret på opmålinger af arkitektfirmaet Jensen og Klok 1974 forud for restaureringen. På opmålingerne indføjede Erik Levin Nielsen sine iagttagelser under restaureringen 1976-77. Hans notater på tegningerne er transskriberet og angivet med

bogstaver. Opstalterne er rentegnet af Bianca Breum, planerne af Martin Risvig og Lars Meldgaard Sass Jensen. Videregående tolkninger er udført af ovennævnte samt Morten Larsen og Hans Krøngård Kristensen. Streg: Morten Larsen 2018.

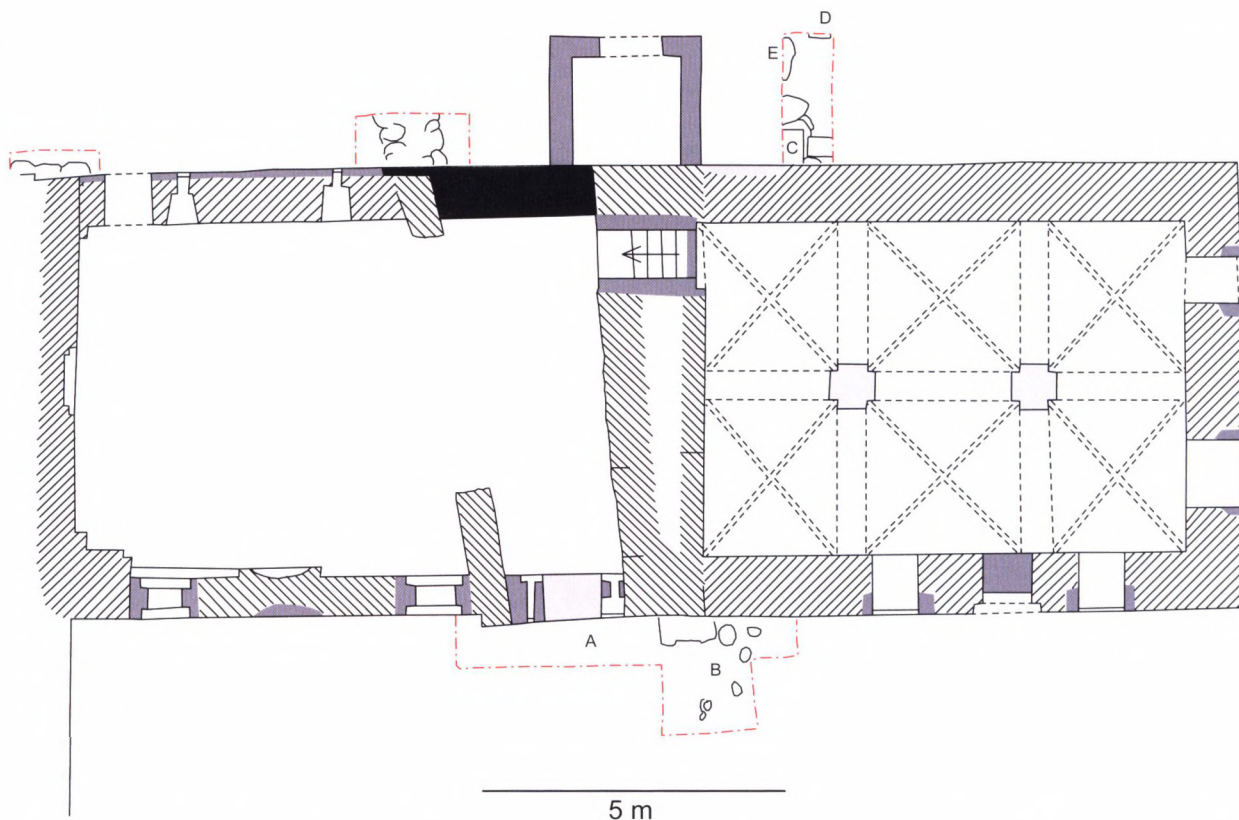

Planche 1. Kælderstokværket i udløberfløjen J & K. A) Fundamentsten fjernet. Under fundamentstenene kompakt lag af brokker i fundamentgrøften. B) sten lagt i mørtel. C) Løse kvader. D) Kvader. E) Højtliggende fundament.

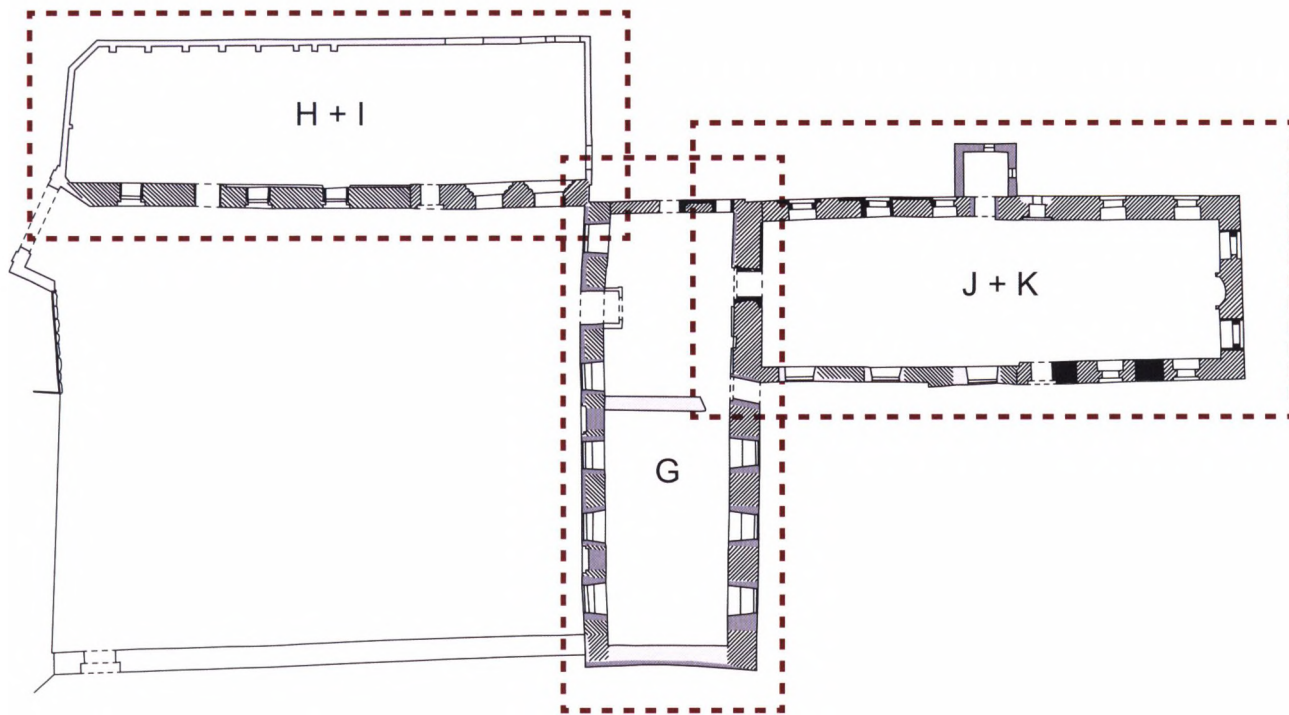

Planche 2. Stueplan i de bevarede bygninger. Detailplaner af bygning G ses i fig. 16, af bygning H + I i fig. 24 og af bygning J + K i fig. 30.

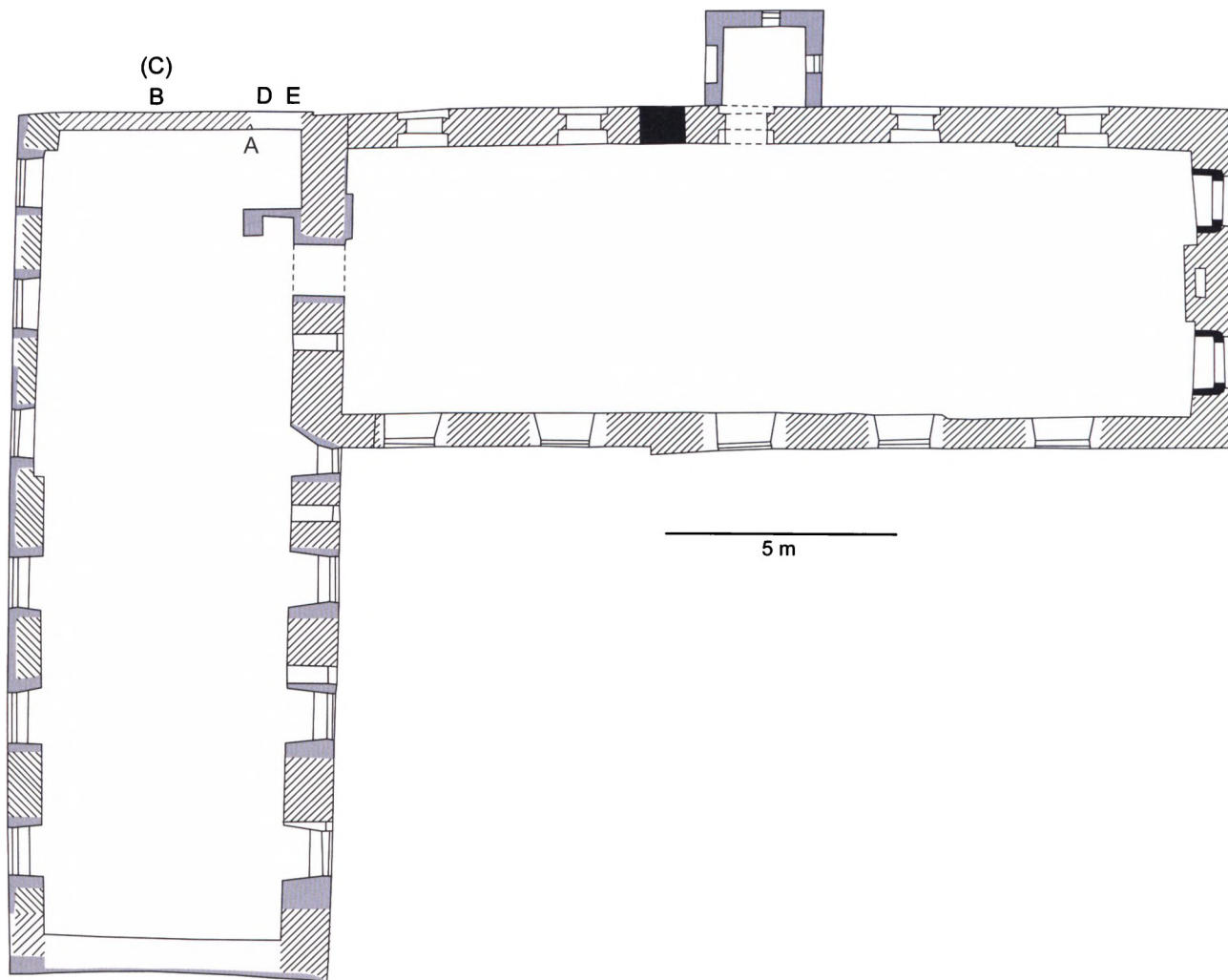

Planche 3. Øverste stovværk. A) Oprindelig dør i ældre (gavl)mur, munkestenssal. B) Ældre munkestenssal (gavl)mur i fin skiflegang. C) nyere gavlopmuring. D) Tillukning 2, udmuring af niche: ler + glaserede tagsten. Tolkning: Stallknecht? E) Tillukning 1, med pudsning af niche. Tolkning: før Stallknecht?

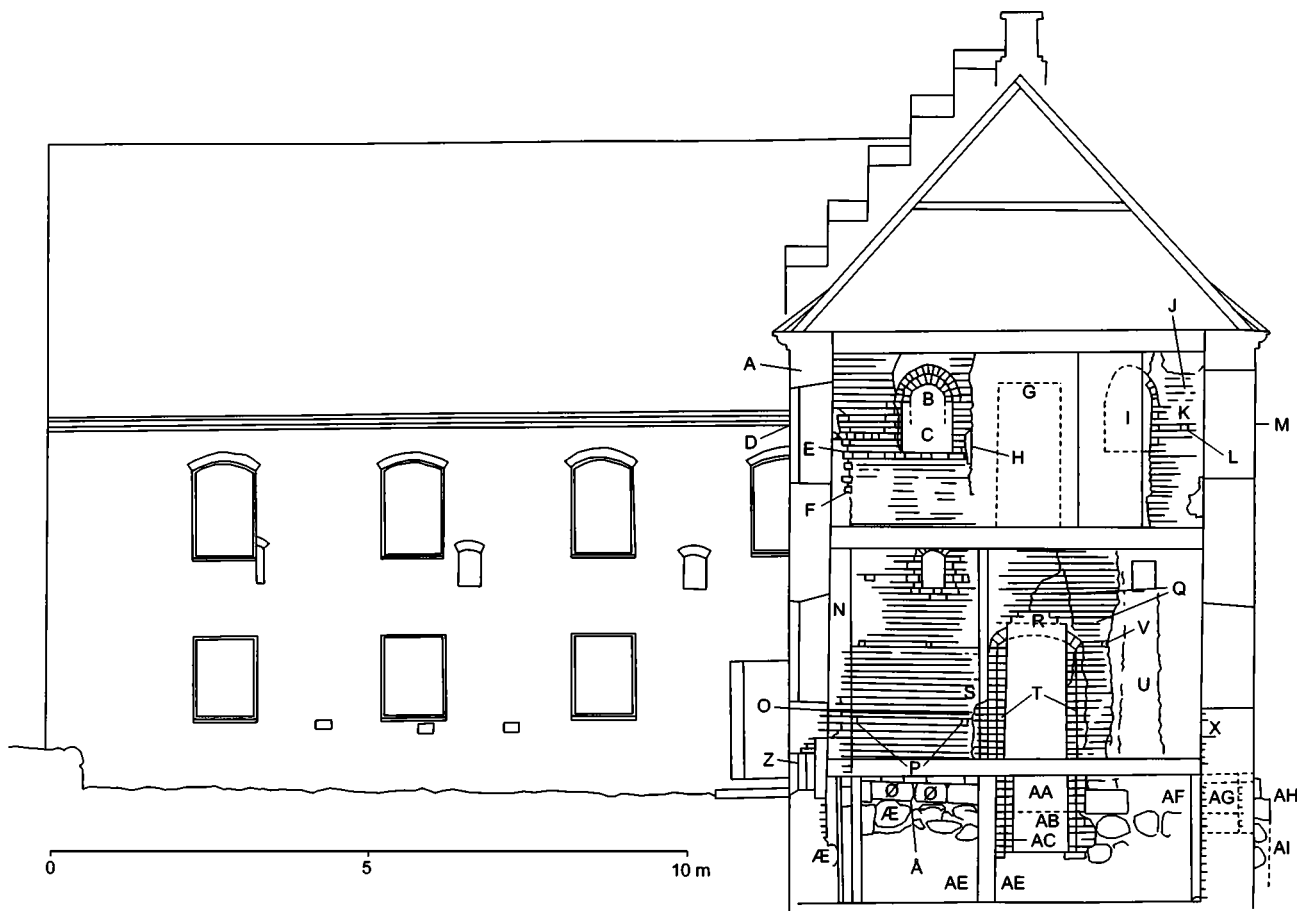

Planche 4. Bygning G, østmur yderside. A) Til spørgsmålet: forhøjelse af murværk. Munkestenene over bundniveau af vindue 8,5 x 26,5, under 8 x 26. Brede fuger over end under, men også ridsede. Mindre indslag af sorte sten over, medens stenene under synes mere vejrbidte. B) Indhugning til luge eller vindue af rektangulær form. C) Tidligt tilmuret med hurtig, svagtrygget udfugning. Skifteniveau OK. D) Lodfuge i pille, foto 372. E) Stræbepillens oprindelige topniveau? F) Aftugget oprindelig forbandtmuret stræbepille. G) Trækarm. H) Jernanker. I) Skorsten. J) Munkesten. Noget faldende. Synes omsat, rodet skifte. K) Ridsfugtet. L) Bomhul. M) Kopper, foto 164. N) Intakt stræbepille. O) "Fuge" indhugget = gulv. P) Bomhuller. Q) Med ridsfuge. R) Nyere dør. S) Tviivlsom ridsfuge. T) Grov mørtel. U) Omsat, skorsten. V) Bomhul. X) NB Bjælkehul. Z) Fintsat med ridsfuge. Løber ind i udløberfløjens sydmur. Æ) Kamp. Ø) Kvader. Å) Fremspringende overkant af oprindelig sokkel. AA) Udbedret (restaureret) dør eftermuret med nye munkesten. AA) Niveau for skille mellem nedre del af middelalderlig dør med ridsfugede karme og sten med bred oprindelig fuger. AC) Med ridsfugtet mur, reparation. AD) Munkesten sat i ler. Udpudsning med "vanstl". AE) Udermuring i moderne rødgyde sten (undermuring efter kældergrutussækning). AF) Ny. AG) Oprindelig kældergrug, ny skål. AH) Fremspringende kvadre af oprindelig mur. AI) Kamp. AJ) Brokker. AK) Gult sand. AL) Sort mudd.

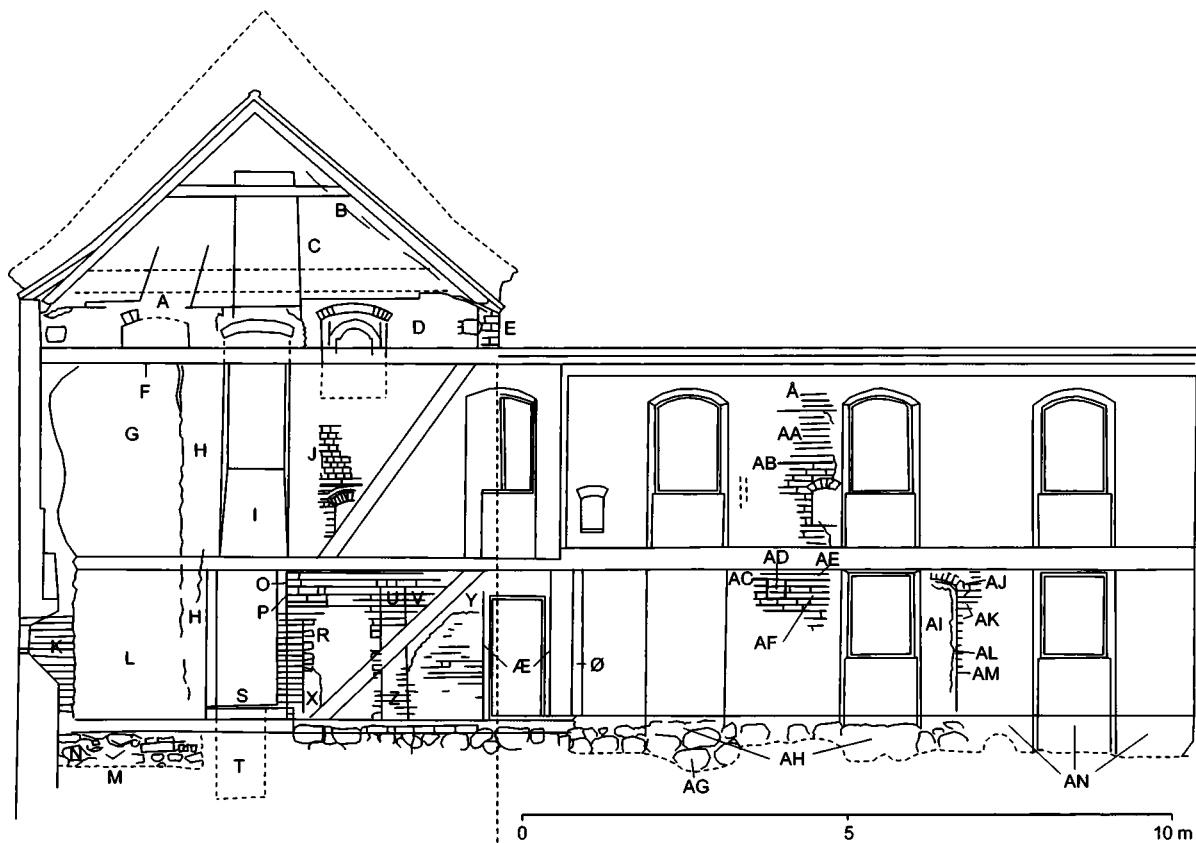

Planche 5. Bygning G, østmur indvendig. A) Ødelagt af skorsten. B) Stallnecht tag. C) Ujævn grov murflade. D) Ret brede fuger, men nogenlunde jævne. E) Glat sydside. F) NB, kant for underliggende flade 35 cm ind til vinduesforsynet mur. G) Nyere skalmuret. H) Opr. munkesten, ridsfugtet. I) Trappe, gennemhugning. J) (omsat?). Grov lermørtel. 9 øverste skifter kopvendte og stærkt behuggede. K) Oprindelig mur med fin ridsfuge. Flugter ligesom fundamentet med sydlige del af facade. L) Omsat med nye sten (skalmuret). M) Omtrentlig nyt niveau for betongulv overkant. Ved afgravning kun iagttaget fyldlag. N) Sokkel af kampe- og kløvede sten, pudset. O) Udbedring ved dørforhøjelse. P) tidligere niveau for buestik. Q) Kote 4,03. R) Kalket kant for dørpartiets udstrækning. Østfløj gulv. T) Placering af døråbning mod kælder i udløberfløj. U) Dybde 15 cm. V) Afslugget. X) Munkesten omsat. Y) Nyere sten. Z) Niche, forbandt med sydgående murflade (niche dyb 15 cm). Æ) Fals. Ø) Dørkarm. Å) Nye blegrøde sten opsat i forbindelse med vinduer. AA) Brandprægede genanvendte munkesten i grov lermørtel. Alle endevendte = kopvendte. Flade afglattet og kalket. AB) Overkant middelalderlig mur. AC) Kote 4,17. AD) Tilmuret bjælkehul. AE) Brandprægede, genanvendte munkesten i grov mørtel. AF) Fint ridsfugtet. Synes ikke at have været kalket før tilpudsning. Format 8,5-9 x 13 x 28. AG) Fundament undergraved ved indlæggelse af ny kloak – sodede fyldlag med brokindhold. AH) Afslugget murkærne (brok, mørtel) med foranliggende aftryk af fundamentsten. AI) Genanvendte munkesten. AJ) Overkant middelalder. AK) Oprindelig fuge. AL) Svært lagdelt pudslag på afslugget middelalderligt murværk = smiget lysning. AM) Overkant undermuring med nyere sten = vindue slut (lysning). AN) Nyere undermuring.

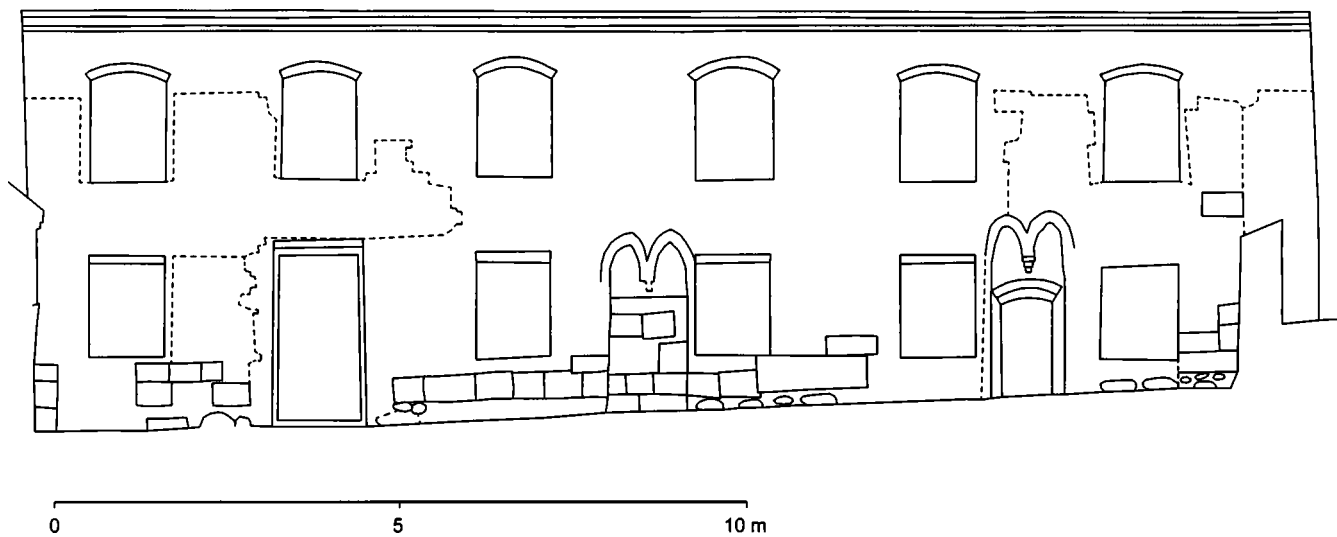

Planche 6. Bygning G. Opstalt af vestmurens vestfacade.

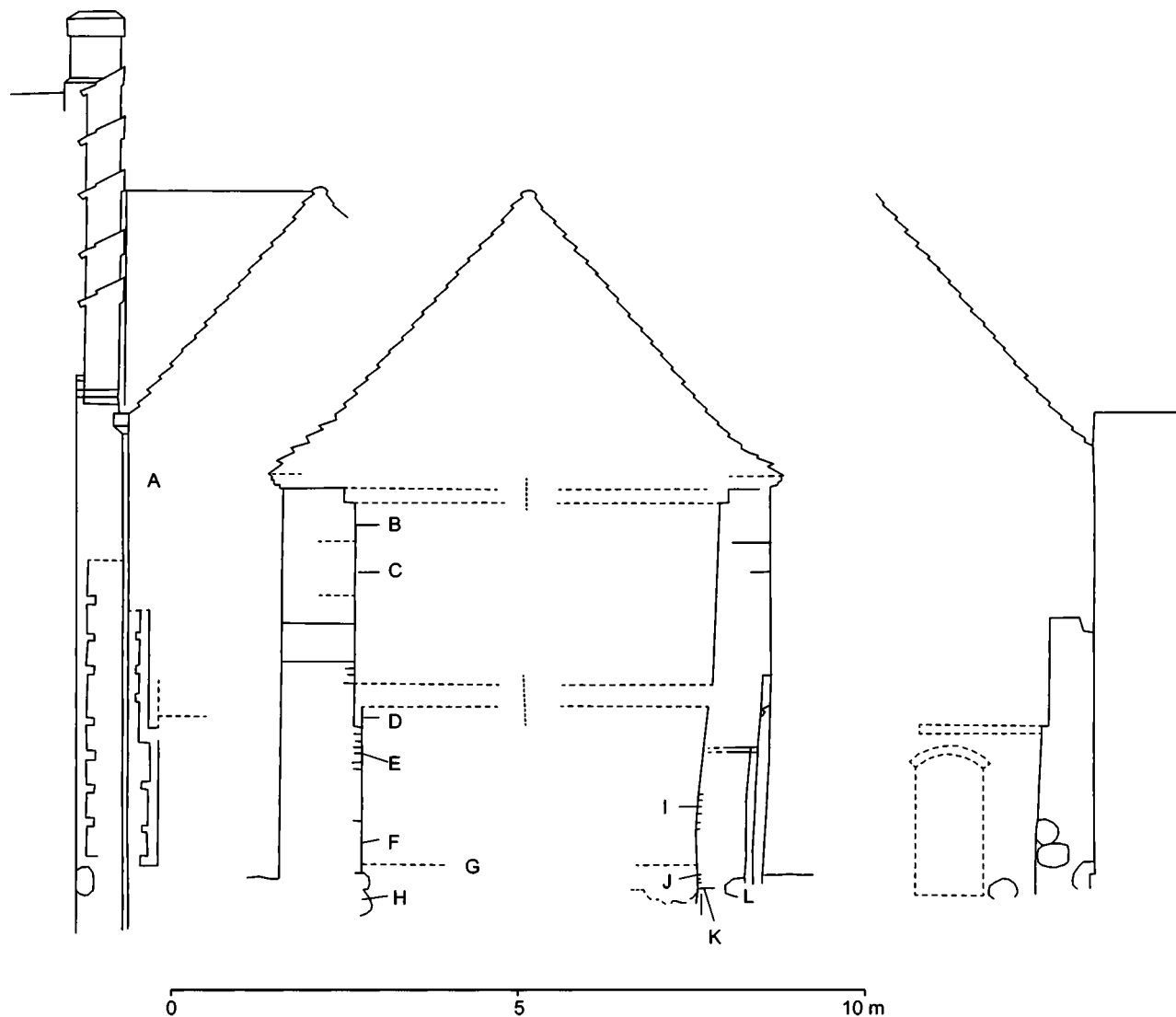

Planche 7. Bygning G, tværsnit set mod syd.. A) Kopper, foto 164. B) Nyere opmuret murkrone. C) Genanvendte, brandprægede. E) Opr. ridsfugt murværk. F) Nyere skalmuring. G) Gulvniveau fra 1976. H) Brandpræget niveau maj 76. I) Tilmuring, munkesten i grov mørtel og skifte. J) Undermuring i moderne sten. K) Brokker i jord. L) Kamp. Placering af syldsten i pille mellem 2. og 3. Og 3. og 4. vindue.

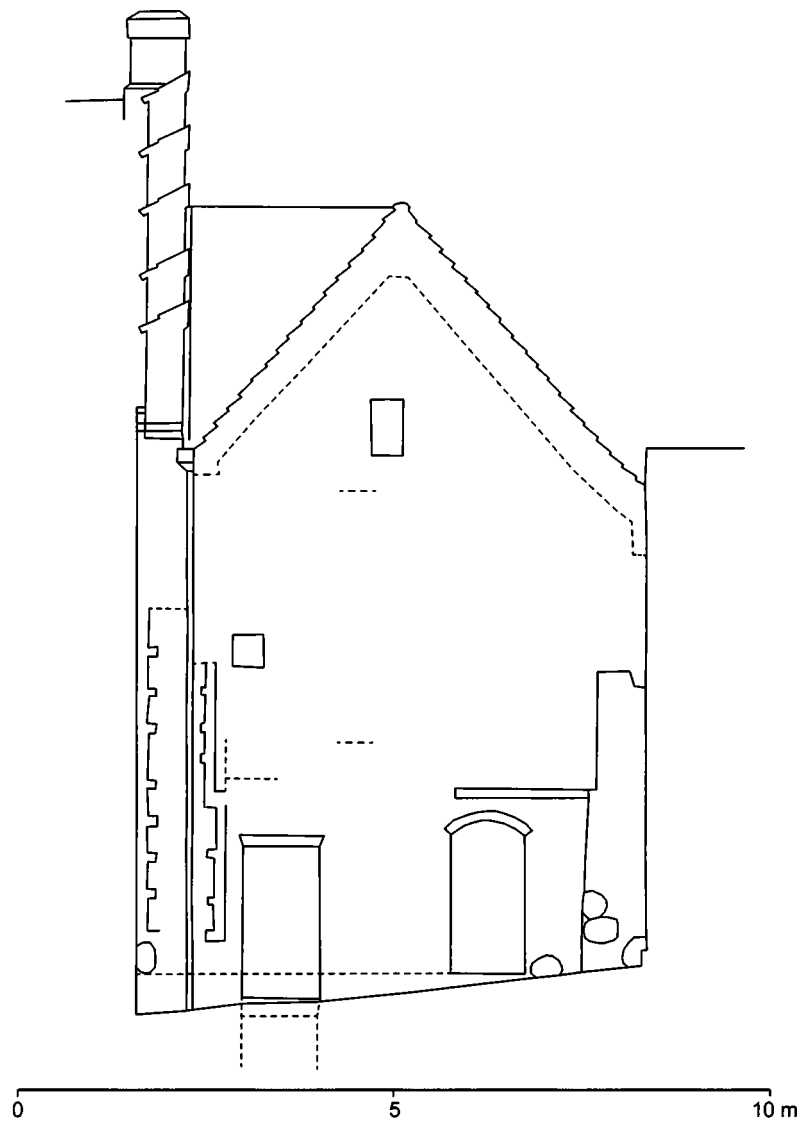

Planche 8. Bygning G, nordgavl udvendig før restaureringen.

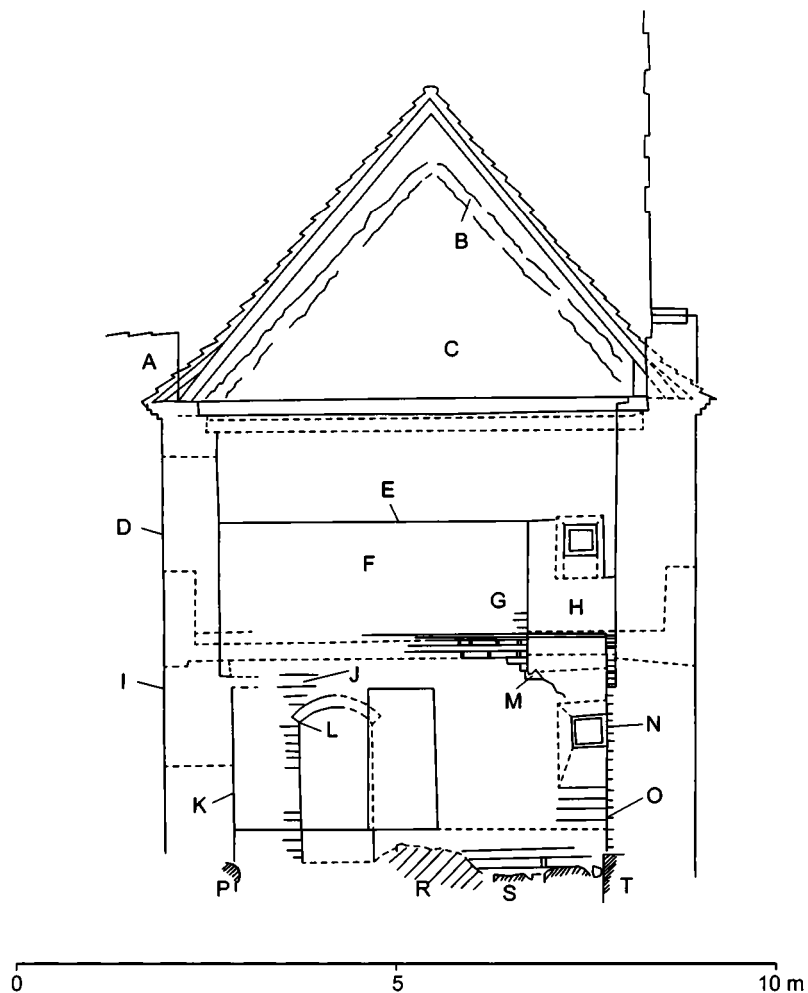

Planche 9. Bygning G, nordgavl indvendig. A) Hjørne på nordlænge. B) Aftryk af ældre tag = Stallknecht? C) Øvre del af gavl sat på opr. mur – ujævn, rodet, sat i nyere skiftetyper (= Stallknecht). D) NB 1986: Niveau svarende til klosterlænge. Loftskifte over glug. E) 30 cm dyb hylde. F) Opr. munkestensmuret gavl/skillevæg. G) Grove fuger minus finglatning. H) Ant. tilmuret dør – tilmuring = kopper, tilbudsset for Stallknecht (udenpå lerklastning + sorte glaserede tagstensrester). I) Antaget niveau for etage. J) Ingen spor af etage. K) Flade præget af reparationer/omsætninger – skalmuring? L) Kote 375. M) Stump af trin. N) Fint ridsfuget skiftegang. O) Forskudt skiftegang i hjørne (N-gavl + Østmur). P) Kamp. R) Undergrund. S) Kamp. T) Kamp – et stykke mod syd højere niveau.

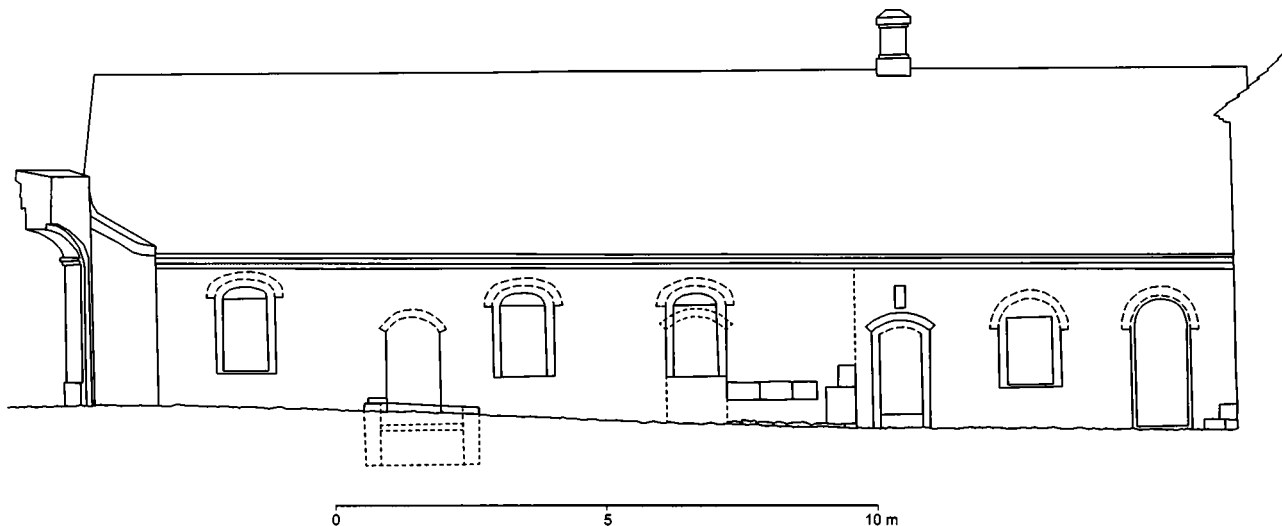

Planche 10. Bygning H & I, sydмур udvendig.

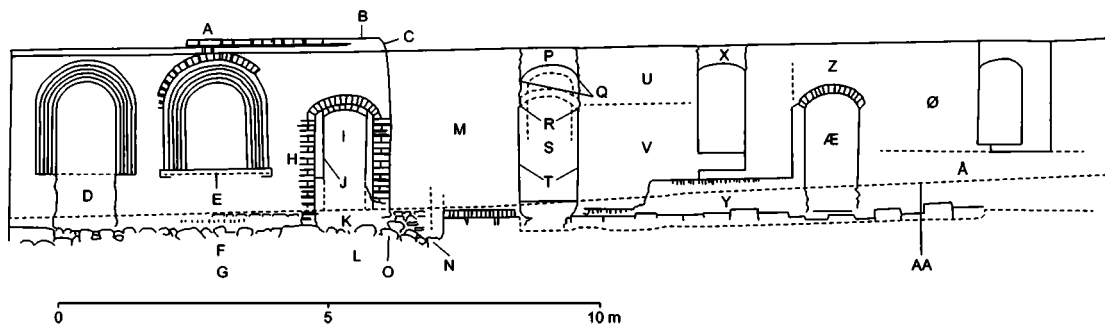

Planche 11. Bygning H & I, sydмур indvendig. A) En del af murkronen nedtaget. B) 32 skifter fra fundamentsniveau. C) Murtilslutning svagt krummet (bygget op til bindingsværk?). D) Dørgennembrud. E) Opr. niveau. F) Opr. og lukket kassemur. G) Mursten i vinduesprofil formgivet ved hugning. H) 16 skifter. I) Genåbnet dør. J) Gl. puds i diverse dele. K) Omsat. L) Dør: indvendig opr. puds, i udvendig fals, rygfulger. M) Brokmur af munkesten og småsten opsat i ler, pudset, Stallknecht? N) Cementsokkel tilslutning. Spor af vægttilslutning (Bdv.) [bindingsværk]. O) Stærkt omsat og stenfyldt parti med nordgående rester af fundamentforløb. P) Oprindelig kurvehanksbuestik. Q) Afhuggede sten der har båret det oprindelige vindues indre fals. R) Tilbageskrånende stik fra nedhugget nyere dør. S) Opr. vindue. T) Nyere dørvinger opmuret i munkesten. U) Omsat i nye munkesten. V) Ældre murliv, ujævnt (ant. brokmur sat i ler). X) Omsat. Y) Munkestenssat, jævn. Z) Nymuret stik. Æ) Dørvange stærkt ommuret (rep. med nye munkesten). Ø) Omsat i nye munkesten. Å) Munkesten på kvadersat fundament. AA) Gårdsplads.

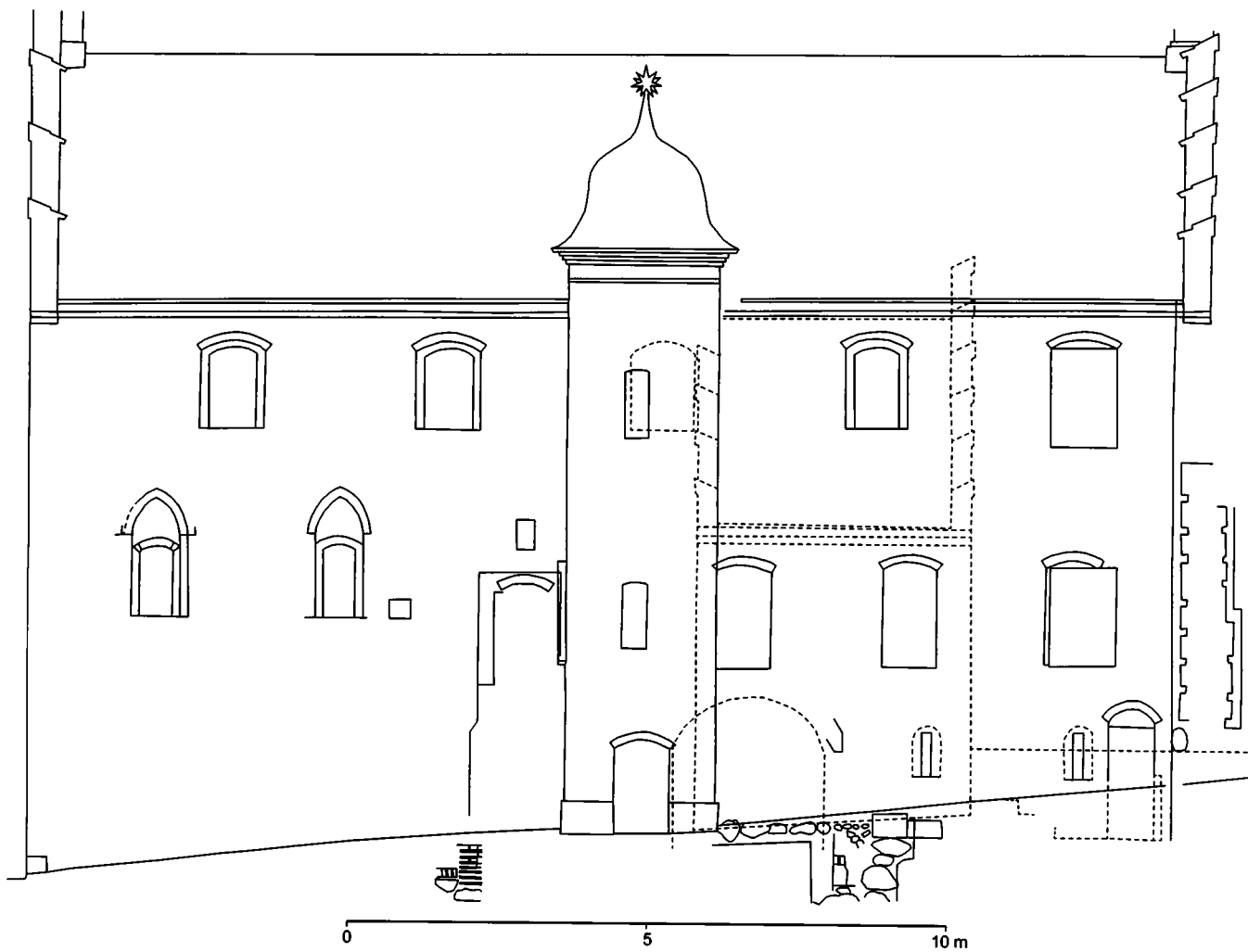

Planche 12. Bygning J & K, nordside udvendig.

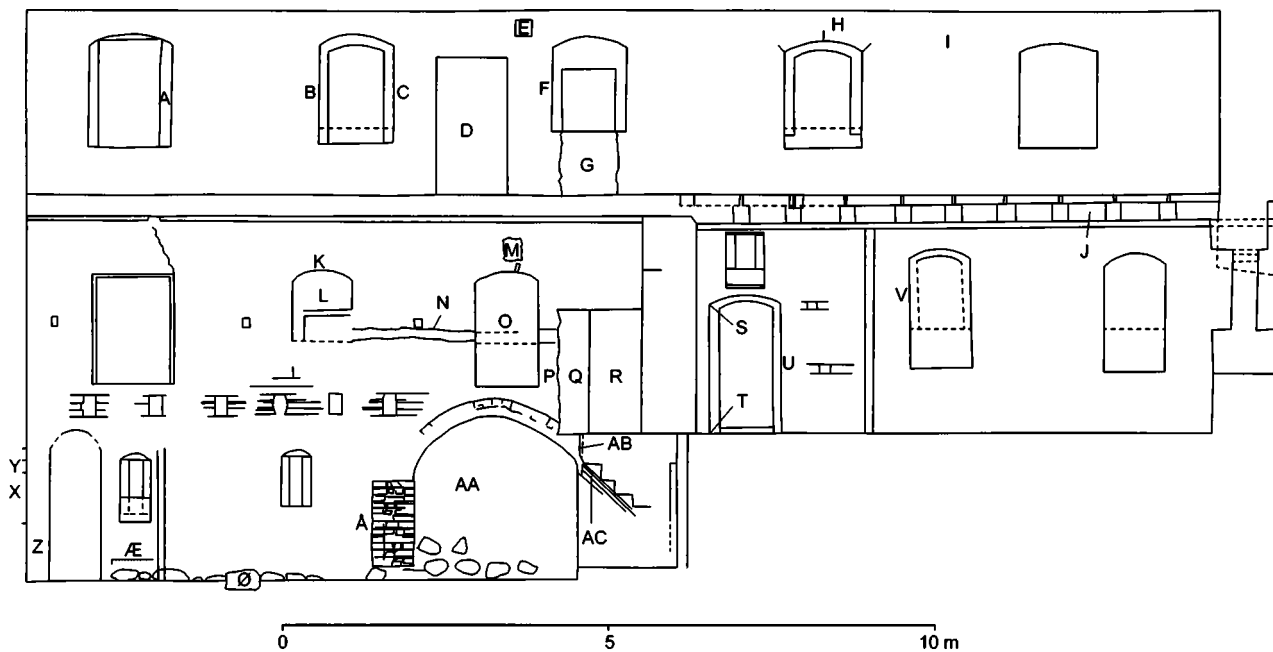

Planche 13. Bygning J & K, nordside indvendig. A) Skrå fals. B) 12 skifter. C) 15 skifter. D) Dør hugget ud. E) Udhugning til skorsten. F) 13 skifter. G) Dør til tårn. H) Nye sten. I) Flugt fuger. J) Rem, puds. K) 11 skifter. L) Udmuret. M) Udhugget til skorsten. N) På fladen. O) Afhugget. P) Ophugget, 16 skifter. Q) Muret ud, munkesten. R) Dør. S) Stabel. T) Tegl: 30 x 11 x 5. U) 20 skifter. V) 11 skifter. W) 10 skifter. X) Bl. med nye skifter. Y) Kvader. Z) Nye sten. Æ) Rulskifte. Ø) Hul l. Å) Fuge. AA) Muret oven på. AB) Nyt. AC) Borthugget.

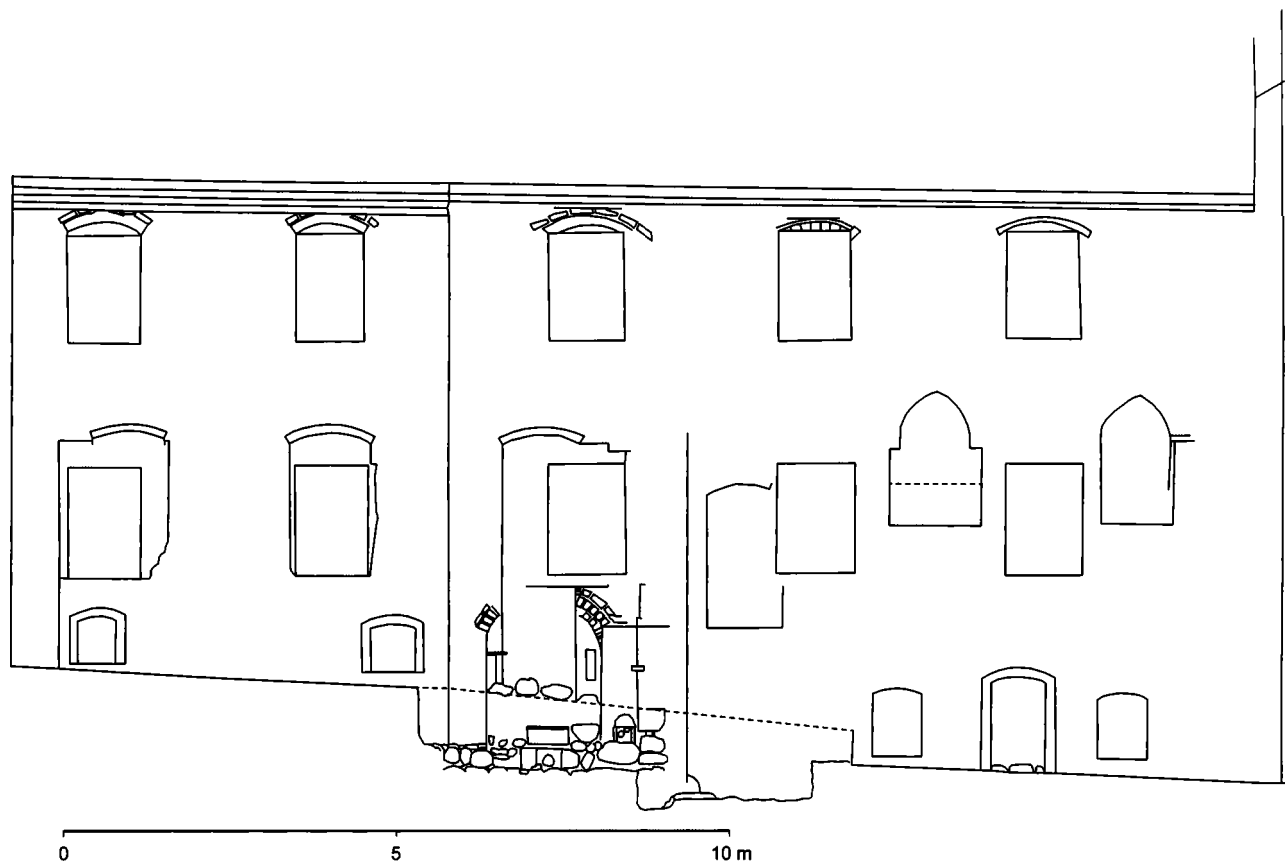

Planche 14. Bygning J & K sydside udvendig.

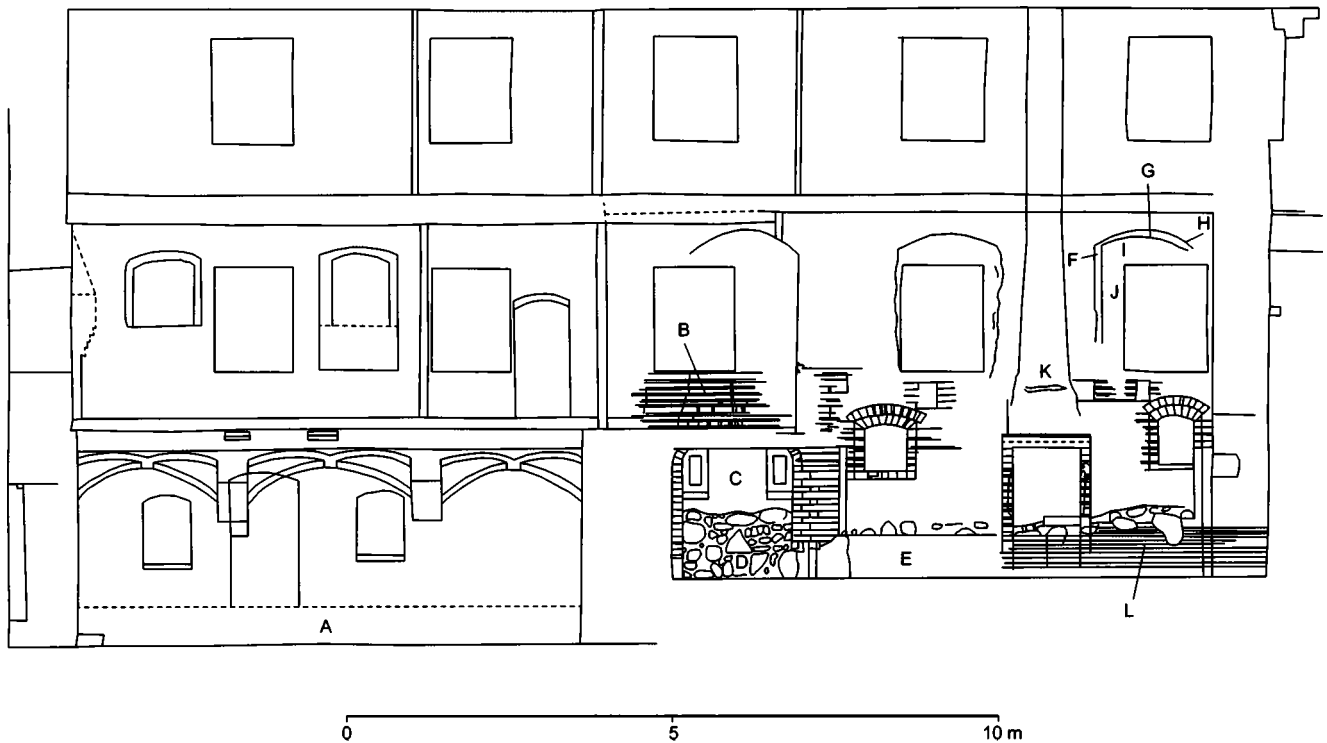

Planche 15. Bygning J&K sydside indvendig. A) Nye sten. B) Nye sten. C) Nyt murværk. D) Hul. E) Nyt murværk. F) Skrånende fals. G) ¼ staf. H) Lige fals. I) Nyere sten. J) Udhugget, senere karm. K) Rep. med kalk. L) Nyt murværk.

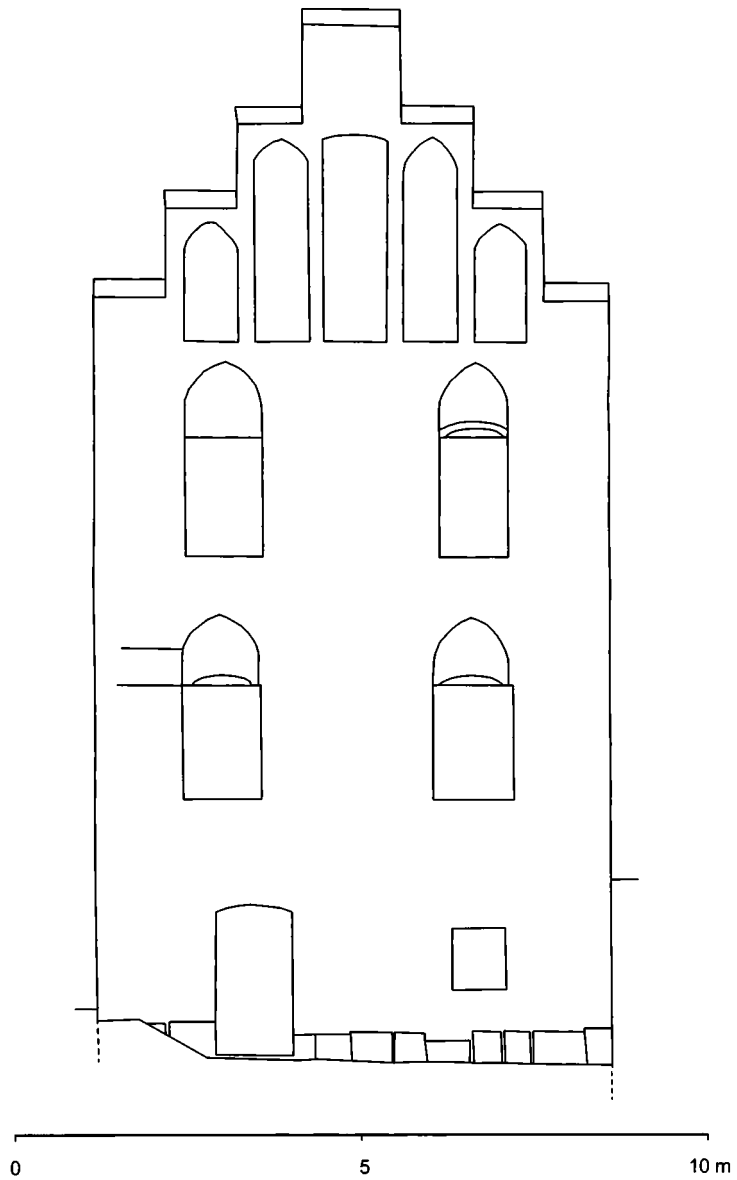

Planche 16. Bygning K, østgavl.

Noter

1. Der foreligger et væld af tegninger, notater og fotos fra undersøgelserne i 1976-77. Hertil kommer enkelte renskrevne beretningsdele, men på ingen måde nogen samlet beretning. Generelt om udgravningerne: Foreløbig rapport for udgravning ved Viborg Gråbrødrekloster ved Erik Levin Nielsen 19/1 1977 (Arkiveret på Viborg Museum, VSM D370). Hovedparten af iagttagelserne findes i form af korte notater på opmålinger. De er gengivet i forbindelse med plancherne i denne artikel.
2. VSM 418F. Bygningens nordvest-hjørne blev påvist i 2018 inde i nabohuset mod nord. Der synes at være tale om en omtrent kvadratisk bygning på 7 x 7,5 m, VSM 10184.
3. Ved mange klostre har man ført et vandløb gennem en bygning af hensyn til toiletskyl (Krongaard Kristensen 2013 s. 330-331). Umiddelbart synes beliggenheden dog noget afsides i forhold til brodrenes dormitorium, men også i Svendborg var afstanden betydelig (Thomsen & Søgaard Sørensen 2007 s. 31-32).
4. Viborg Museum, Erik Levin Nielsen manuskript. Foreløbig rapport 19/1 1977, VSM D370.
5. Nationalmuseet, notat af Charles Christensen 1935 s. 8.
6. Krongaard Kristensen 1987 s. 59-60.
7. Sokkelstenene blev i øvrigt iagttaget ved udgravningen til fjernvarme i 1955, notat ved P. Skovgaard, Viborg Museum, VSM 16/855.
8. Krongaard Kristensen 1987 s. 24, fig. 16.
9. Ørberg 1986 s. 230-231.
10. Lorenzen 1935 s. 6
11. Levin Nielsen & Rassev 1976, s. 1
12. Levin Nielsen 1977 s. 2
13. Charles Christensen notat 1935 s. 2.
14. Charles Christensen notat 1935 s. 1-2.
15. Erik Levin Nielsen notat 1967 s. 1.
16. Ørberg 1986 s. 76. Han kalder dog huset for vestfløjen.
17. Som nævnt ovenfor genfindes motivet på bl.a. Helligåndshuset i Randers, hvor der netop er tale om blændinger afsluttet med et dobbelt spidsbuestik (Beckett 1927 s. 72-74). Ved hovedparten af de øvrige nørrejske eksempler er motivet typisk udført med et dobbelt rundbuestik.
18. I Østjylland har flere kirker rundbuede glamhuller – formentlig inspireret fra domkirken i Aarhus, Danmarks Kirker, Århus Amt s. 1461 & 1695.
19. Ørberg 1986 s. 189-192.
20. Ørberg 1986 s. 77.
21. Iagttagelsen blev gjort af Charles Christensen allerede i 1935 og bekræftes af Erik Levin Niensens undersøgelser i 1970'erne.
22. Viborg Museum, VSM E418.
23. I nordvesthjørnet er fundamentsbredden målt til ca. 2 m.
24. Erik Levin Nielsen påpeger i forbindelse med restaureringen at stikket er oprindeligt. Bemærkelsesværdigt er imidlertid fraværet af tilsvarende kurvehanksbuede stik på Charles Christensens opmåling af bygningen fra 1935. Her er alle stik (det østlige vinduesstik på nær) fladbuede. I dag er vinduesstikkene alle kurvehanksbuede, givetvis som konsekvens af Erik Levin Niensens tolkninger.
25. Charles Christensen har på sin opmåling af den ydre facade markeret stikket med en fladbue, hvorfor stikkets yderside må være blevet ommuret efter 1935.
26. Erik Levin Nielsen noterede ved restaureringen at den østvestgående sydmur for bygning I var indhugget i bygning G.
27. Ørberg 1986 s. 75.
28. Ørberg 1986 s. 230-232.
29. Ørberg 1986 s. 231.
30. Ørberg 1986 s. 229.
31. Vellev 1996.
32. Ursin 1849 s. 249.
33. DiplVib s. 360-361; Vellev 1996 s. 191.
34. DiplVib s. 216.
35. DaKancReg s. 203-204, 29/10 1541.
36. Ørberg 1986 s. 74.
37. Viborg Museum, Felt 6, VSM 09543 Viborg Gråbrødrekloster, s. 109-113.
38. Ørberg 1986 s. 74-77.

Litteratur

Upublicerede:

- Christensen, Charles: *Undersøgelserne ved Graabrødrekloster. Viborg. Juni – Juli. 1935* (Håndskrevet beretning på Antikvarisk-Topografisk Arkiv, Nationalmuseet).
- Levin Nielsen, Erik & Torben Rassev: *Viborg gråbrødrekloster. Rapport for bygningsarkæologisk undersøgelse 28. maj – juni 1976.*
- Levin Nielsen, Erik & Torben Rassev: *Iagttagelser fra istandsættelsen af gråbrødreanlægget i Viborg 1976-1977.*
- Levin Nielsen, Erik: *Foreløbig rapport for udgravning ved Viborg gråbrødrekloster. 1977.*

Publiceret:

Beckett, Francis: *Gotiken. Danmarks Kunst II*, København 1927.

DaKancReg: *Danske Kancelliregistranter 1535-1550*, udg. ved Kr. Erslev & W. Møllerup, København 1881-82.

DiplVib: *Diplomatarium Vibergense, Breve og Aktstykker fra ældre viborgske Arkiver til Viborg Bys og Stifts Historie*, udg. ved A. Heise, København 1879.

Krongaard Kristensen, Hans: *Middelalderbyen Viborg*, Århus 1987.

Krongaard Kristensen, Hans: *Klostre i det middelalderlige Danmark*, Højbjerg 2013.

Lorenzen, Vilh.: *De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie*, København 1914.

Lorenzen, Vilh.: *Graabrødre Klosters og Kirkes Bygningshistorie, Fra Viborg Amt* 1935, s. 1-43.

Thomsen, Per O. & Lars Søgaard Sørensen: *Udgravninger ved banegården i Svendborg 2007 – Franciskanerklosteret, Årbog for Svendborg og Omegns Museum* 2007, s. 69-85.

Ursin, M. R.: *Stiftsstadens Viborg. En topographisk, historisk og statistisk Beskrivelse*, Viborg 1849.

Vellev, Jens: "Kongens Kammer" og "Dansesalen". *Indrettet i Viborg Gråbrødre kloster, hikuin* 23, 1996, s. 191-198.

Ørberg, Paul G.: *Når nøden er størst. Viborg Gråbrødre Klosters historie fra reformationen til nutiden*, Viborg 1986.